

**Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича**

**факультет педагогіки, психології та соціальної роботи
кафедра педагогіки та методики початкової освіти**

ПЕДАГОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти - другий (магістерський)

Виконала: студентка 6 курсу, 631 групи

Топольницька Ольга Сергіївна

Керівник: кандидат філологічних наук,
доцент **Мафтин Л.В**

До захисту допущено

на засіданні кафедри

протокол № 4/1 від 16 листопада 2021 р.

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С.З.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3-6
РОЗДІЛ 1.СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ ЯК ОСВІТНЬОГО ДІЯЧА.....	7-37
1.1. Історіографія проблеми та джерельна база дослідження.....	7-18
1.2.Чинники формування педагогічних поглядів Лесі Українки.....	18-35
Висновки до розділу 1	36-37
РОЗДІЛ 2. ПОГЛЯДИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ НА ОСВІТУ Й ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ.....	38-78
2.1. Проблеми рідномовної освіти в творчості Лесі України.....	38-47
2.2. Леся Українка про рідну школу та роль учителя у формуванні особистості школяра.....	47-57
2.3. Педагогічні ідеї Лесі Українки в контексті актуальних проблем сучасної вітчизняної освіти.....	58-77
Висновки до розділу 2.....	78
ВИСНОВКИ.....	79-82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83-94
ДОДАТКИ.....	95-109

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Леся Українка широкому загалу відома як талановита, творча особистість. Її життєвий і творчий шлях віддзеркалює усі ті процеси, які відбувалися в нашій історії на тернистому шляху державотворення, утвердження національних пріоритетів у культурі й освіті. Видатна поетеса «чутливо ставилася до всіх суспільно-педагогічних і культурно-освітніх проблем, що хвилювали тогочасну прогресивну громадськість. І хоча вона не залишила розгорнутого систематизованого викладу своїх педагогічних поглядів, однак у багатьох віршованих творах, публіцистичних статтях, у листах, щоденниках зосереджено чимало цінних ідей» [3, с.276].

Погодимось із думкою багатьох дослідників життя і творчості Лесі Українки про те, що її освітньо-виховна діяльність розвивалася за виваженими педагогічними принципами, її педагогічні ідеї випереджали дидактико-виховні теорії свого часу, її педагогічні погляди суголосні тим завданням, які нині стоять перед українською школою. Ключова реформа Міністерства освіти і науки ставить за мету створити школу, в якій «приємно навчатись, панує співпраця та взаєморозуміння, яка даватиме учням не тільки знання, а й уміння застосовувати їх у повсякденному житті, навчає критично мислити, сприяє вияву творчості дітей» [49, с.562].

Тож особливо цінним для сучасної педагогіки є те, що видатна письменниця усі виховні проблеми розглядала крізь призму завдань громадянського виховання, обстоювала національні традиції, рідну мову, культуру. Вона наголошувала вагомість усвідомленого навчання: не просто розвивати у дитини навички читання і письма, а перш за все звертати увагу на розуміння учнем прочитаного тексту, його змісту, логіки, головної думки, контексту; особливий акцент робила на необхідності навчання дитини рідною українською мовою; всіляко заохочувати учнів до самоосвіти й самовиховання, звертаючи увагу на зміст освіти й методи навчання. Її постать, творчі здобутки, життєвий приклад, активна громадянська позиція

служать взірцем для прийдешніх поколінь, заслуговують вшанування та наслідування.

Творчий доробок Лесі Українки всебічно досліджений вітчизняними науковцями, як філологами, літературознавцями, філософами, істориками, так і педагогами. Серед праць, присвячених вивченню життєвого й творчого шляху - роботи А.Агеєва, Ю.Багаліка, І.Дзюби, О.Кармазіної, О.Косач-Кривенюк, А.Костенко, М.Мороз, Л.Музики, О.Степанюк.

Особливості творчості видатної поетеси розглядають Л.Бублейник, Т.Вірченко, О.Павлюк, В.Сірчук, О.Яковлєва. Філософсько-моральні аспекти поглядів Лесі Українки обґрунтовують О.Забужко, С.Скиба.

Педагогічні погляди просвітительки висвітлюють О.Березюк, Л.Валентій, Я.Кодлюк, А.Крушинський, О.Міхно, В.Мосіяшенко, Н.Нагорняк, Л.Потап'юк, В.Черненко, Н.Шевченко та ін. Однак, на нашу думку, педагогічний аспект творчості Лесі Українки, її педагогічні погляди потребують більш детальної уваги, систематизації, аналізу та проєкції у сучасність. Адже такого роду дослідження сприяють формуванню цілісного й об'єктивного уявлення про характер і спрямованість педагогічних пошуків в інтелектуальному середовищі творчої інтелігенції минулого, що може виявитися корисним у вирішенні сучасних проблем навчання та виховання підростаючих поколінь. Погляди Лесі Українки на основні засади національного виховання були і є потужним стимулом у формуванні національної культури, удосконалення змісту шкільної освіти та виховання.

Мета дослідження: здійснити комплексний аналіз педагогічних поглядів Лесі Українки та актуалізувати їх значення в контексті реформування сучасної української освіти.

Завдання:

- провести системний аналіз рівня дослідженості проблеми у науково-педагогічній літературі;
- проаналізувати життєвий і творчий шлях Лесі Українки, виокремити чинники формування її педагогічних поглядів;

- схарактеризувати погляди Лесі Українки на навчання й виховання підростаючого покоління;

- актуалізувати значення педагогічних ідей Лесі Українки в контексті реформування сучасної української освіти.

Об'єкт: творча спадщина Лесі Українки у контексті вітчизняного історико-педагогічного дискурсу.

Предмет: педагогічні ідей Лесі Українки та їх актуалізація у контексті реформування сучасної української освіти.

Теоретичне значення дослідження: узагальнення історіографії дослідження; цілісний аналіз педагогічних ідей видатної українки; актуалізація значення педагогічних поглядів Лесі Українки в умовах реформування національної системи освіти.

Практичне значення роботи. Результати дослідження можуть бути застосовані при розробці відповідних тем лекційних курсів з історії педагогіки, етнопедагогіки, методики виховної роботи, спецкурсів, тематики курсових і дипломних робіт; при створенні нового покоління шкільних підручників, навчальних посібників, довідкових видань, навчально - методичної літератури, у позакласній та позашкільній виховній роботі.

Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс **методів дослідження:** порівняльно-історичний аналіз; аналіз творчої спадщини письменниці, літературних джерел, результатів наукових пошуків дослідників; пошуково-бібліографічний; біографічний; хронологічний; узагальнення й систематизації результатів проведеної роботи.

Джерельну базу дослідження склали: творча спадщина Лесі Українки: твори, листи, спогади; праці вітчизняних і зарубіжних науковців, літературознавців, філософів, педагогів; автореферати дисертацій, дотичних до проблематики дослідження; періодичні видання та матеріали круглих столів, науково-практичних конференцій, приурочених до ювілейних дат просвітительки; енциклопедична література.

Апробація результатів дослідження. Результати проведеного дослідження доповідалися та обговорювалися на науково-методологічних семінарах кафедри педагогіки та методики початкової освіти, а також оприлюднені у матеріалах тез наукової конференції студентів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Публікації. За темою роботи опубліковано тези «Педагогічні ідеї Лесі Українки в контексті реформування сучасної освіти» у матеріалах студентської наукової конференції Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (квітень, 2021 р.).

Структура роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з них, загальних висновків, додатків та списку ви використаних джерел, який включає 121 позицію. Загальний обсяг роботи - 109 сторінок, із них основного тексту 82 сторінки.

РОЗДІЛ І. СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЛЕСІ УРАЇНКИ ЯК ОСВІТНЬОГО ДІЯЧА

1.1. Історіографія проблеми та джерельна база дослідження

В історії кожної національної культури є імена видатних діячів, які достойно представляють свій народ у світовому сузір'ї його духової спадщини. Саме такою є Леся Українка. Її постать, її життя, творчість достатньо повно висвітлені у наукових дослідженнях. Значний матеріал науковцями напрацьовано щодо біографії, невідомих фактів життя, взаємин із культурними діячами різноманітних аспектів творчості письменниці.

В останні роки у науковому дискурсі посилився інтерес до історії педагогіки, подвижників української педагогічної думки. Це зумовлено тим, що історичний досвід та національні особливості у сфері освіти є основним із тих чинників, які впливають на становлення і розвиток вітчизняної системи освіти. Актуальним нині стає вивчення їх досвіду, творчого доробку, світоглядних уявлень, педагогічних поглядів, тобто, осмислення загальної картини освітнього процесу як цілісного багатогранного явища.

Нині науковці все частіше звертаються до педагогічних біографій на новому рівні, розглядаючи їх у системі особистісних, соціальних, історичних чинників. До наукового обігу вводяться нові архівні й документальні джерела, заборонені раніше з ідеологічних причин твори, обґрунтовуються нові підходи до розуміння термінології. Зокрема, О.В.Сухомлинська у праці зазначає, що персоналія - це «окремий предмет історико-педагогічного дослідження, в основі якого представлена творча біографія педагога у взаємозв'язках з конкретними суспільно-політичними умовами його життя та діяльності, зіставлень з розвитком педагогічної думки» [103, с.56]».

Науково-педагогічне дослідження персоналії відіграє важливу роль у розвитку педагогічної думки, оскільки передбачає пізнання власне минулого; осмислення загальної картини історико - педагогічного процесу в Україні як цілісного явища; дослідження генези основних проблем педагогіки, осмислення уроків минулого задля сьогодення; пошук рішень сучасних

освітніх проблем; підтвердження чи спростування певних педагогічних ідей, підходів, теорій; збереження позитивного досвіду, оптимальне поєднання новітніх ідей з попередніми досягненнями вітчизняної педагогічної думки. Тож науково-педагогічне дослідження персоналії передбачає вивчення основних етапів життя, поглядів, діяльності, творчості на основі систематизації різноманітних джерел, наукової літератури.

Про геніальну доньку українського народу написано чимало книг, публіцистичних і популярних статей, фундаментальних наукових розвідок, монографій, дисертаційних досліджень.

Варто відзначити той факт, що у радянській історіографії багатогранна творча спадщина видатної українки розглядалася розглядала дещо однобоко і переважно тенденційно. У свідомості багатьох людей вона залишилася виключно «полум'яною революціонеркою», національні ідеали, українознавчі розвідки, педагогічні погляди були поза увагою дослідників. І тільки в кінці минулого століття з'явилися ґрунтовні праці, автори яких прагнули по-новому осмислити феномен Лесі Українки в національній та світовій культурі. Творчість Лесі Українки – нове слово в українській літературі, адже вона доносила до свідомості найширшого загалу суспільні й естетичні ідеали нації, прославляла творців її матеріальних і духовних цінностей, відкривала основні рушійні сили історичного поступу. На цьому наголошували такі дослідники як І.Верхратський, В.Гнатюк, Г.Цеглинський та ін.

Дослідження творчості Лесі Українки у бібліографічних покажчиках датуються початком минулого століття. Серед тих, хто звертався до аналізу окремих творів та світоглядних уявлень поетеси були М.Данько, Я.Мамонтов, М.Сріблянський. С.Русова, М.Шаповал,

У 20-х рр. біографію та джерела її творчості досліджували М.Драй-Хмара (життя і творчість), В.Резанов (родинне, природне середовище як джерело творчості), П.Филипович (проблема стосунків митця й суспільства),

М. Пархоменко (особливості лірики), І.Оришкевич, М.Зеров, Є.Ненадкевич (аналіз окремих творів).

У 40-50-х рр. XX ст. науковці більше уваги звертали на фольклорні джерела творчості видатної поетеси (П. Пономарьов); суспільне значення її невідомих творів (М. Грудницька), особливості драматургії (М. Возняк, А. Гозенпуд, Ш.Жовінська).

У 60-х-70-х роках творчий дискурс Лесі Українки вивчали О. Бабишкін, О. Білецький, Р. Кухар, О. Ставицький, О. Шпильова та ін.; становлення світогляду й суспільно-політичні погляди - Г. Ворона, О. Дейча, І. Куликов, В. Лесик.

80 - 90 роки минулого століття ознаменовані сплеском уваги до особистості Лесі Українки, в історіографії з'явилося чимало праць, присвячених невідомим фактам біографії, різноманітним аспектами її творчої спадщини (Л. Кулінська, О. Рисак, В. Святовець, В.Смирнів, Т. Третяченко, В. Шаян, О.Яблонська).

Леся Українка, як непересічна особистість, геніальна поетеса «увійшла у свідомість поколінь як символ незламності і боротьби» [4, с.183]. До когорти сильних духом її прилучив здійснений нею життєвий і творчий подвиг, який ґрунтовно описаний у багатьох працях, присвячених біографії видатної українки, таких як: Мороз М. «Літопис життя і творчості Лесі Українки» (1992), Агеєва В. «Поетеса зламу тисячоліть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації»(2001), Кармазіна М. «Леся Українка»(2003), Жулинський М. «Українська література: творці і твори»(2011) й ін.

На початку XXI століття досліджуються зв'язки письменниці із зарубіжжям (В. Жила, О. Ткаченко, О. Турган), феміністичні та модерністичні аспекти (В. Агеєва, Т. Гундорова, Н. Зборовська, О. Онуфрієнко, С. Павличко, Я. Поліщук, Л. Скупейко); християнські мотиви й образи (Н. Банацька); питання свободи особистості (А. Бичко, Л. Демська), неопубліковані твори (Л. Мірошніченко) тощо.

О. Маковей, І. Франко, Г. Аврахов та О. Ставицький називали духовні позиції Лесі Українки чистими і високими. А. Каспрук, О. Бабишкін вказували на стабільність морального вибору. П. Кононенко стверджує, що духовність, як і добро та зло, знаходиться постійно в полі зору письменниці; Н. Банацька, Л. Демська, М. Жулинський, говорячи про дух і духовність творів Лесі Українки, указують перш за все на їхню добротворчу спрямованість. Адже геній Лесі Українки розкрився перед світом насамперед у «високохудожньому звучанні національної ідеї, гарячій любові до рідного краю, яка полягала в обороні прав народу до незалежного національного і державного життя» [1, с.28]. Свої думки і свої ідеї вона зуміла одягнути у високу мистецьку форму, що чарує багатством поетичних образів і музикою поетичного слова. Поетеса вийшла за межі традиційних тем. Її творчість охоплювала широке поле світових мотивів, тому стала вагомим художнім здобутком світової культури.

Міркуючи про внесок Лесі Українки у скарбницю світової культури, Олесь Гончар говорив про «сміливі мандрівки» поетеси «у різні часи, до різних народів» [20, с.115]. Дмитро Павличко сходження Лесі Українки на вершини світової слави зв'язував з оволодінням нею ідеєю прометеїзму – від кредо «*Contra Spem Spero*» до символів громадянства й неповторної людської індивідуальності, уособлених в образах Антея («Орґія»), Мавки («Лісова пісня»), Кассандри з однойменної драми.

Поет-лірик, автор поем, драматург-новатор, прозаїк, публіцист, критик – такі грані удючого таланту Лесі Українки. З її ім'ям в українську літературу ввійшов письменник-громадянин, письменник-патріот, співак променистих ідеалів людства. Поетеса свідомо поставила свою творчість на служіння знедоленому народу. І з цією метою вона працювала над словом, гартувала свої слова, прагнула, щоб вони стали

Променями ясними, хвилями буйними,
Прудкими іскрами, що літають зірками.
Палкими блискавками, мечами [105, с.136].

Глибоко усвідомлюючи силу поетичного слова, Леся Українка невтомно вдосконалювала свою художню техніку. Дослідники (П. Гоць, О.Дей, І. Дзюба, Л.Скупейко, І. Щербанюк, та ін.) відзначають, що її стиль був точним відбиттям її світогляду. У віршах поетеси – запал і завзятість, нагромадження образів, порівнянь, докорів, погроз, обіцянок, жалю, гніву... У них – всі почуття, всі страсті людського серця. Недарма лірику Лесі Українки називають вогненною. Іван Франко мав усі підстави ще в 1898 р. сказати: «Від часу «Поховайте й вставайте, кайдани порвіте» Україна не чула такого сильного, гарячого й поетичного слова, як з вуст цієї слабосильної, хворої дівчини... Україна, на наш погляд, не має поета, що міг би силою й багатосторонністю свого таланту зрівнятись з Лесею Українкою» [100, с.29].

Серед авторів літературно-критичних праць, які розкривають проблематику художньої творчості письменниці, її погляди на філософські, морально-етичні проблеми - О. Дей «Фольклористичні погляди Лесі Українки» (1971), Ф. Погребенник «Народною творчістю натхненна» (1990), І. Щербанюк «Духовна спадкоємиця Лисенка Миколи» (1995), В. Антофійчук «Трансформація образу Іуди Іскаріота в українській літературі ХХ століття» (2001), П. Гоць «Дорога до Лесі: Поезії» (2004), І. Дзюба «У світі думки Лесі Українки» (2006), П. Мірошніченко «Трагедизація міфа про зраду» (2006) й ін.

До аналізу окремих аспектів творчої спадщини Лесі Українки, зверталися також В. Погребенник, Л. Голомб, Л. Танюк, Т. Борисюк й ін. Деякі питання етнографічної, етнологічної, просвітницької діяльності геніальної письменниці, осмислення яких має важливе наукове й практичне значення, висвітлювалися в публіцистиці, документальних, наукових збірниках кінця ХХ – початку ХХІ ст.: заслуговують уваги збірники «Леся Українка та національна ідея» за редакцією Я. Поліщука та А. Криловця (1997), «Леся Українка і сучасність»/ Упоряд. Н. Сташенко (2006), ґрунтовні монографії «Міфопоетика «Лісової пісні» Лесі Українки» Л. Скупейко (2006), «Морально-

етичні основи характеротворення у драматургії Лесі Українки» Т. Вірченко (2007) й ін.

Довкола постаті Лесі Українки радянською історіографією створено чимало стереотипів. Їх аналіз, інтерпретація у контексті сучасності досить ґрунтовно подані у працях В. Агєєвої «Поетеса зламу тисячоліть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації» (2001), Т. Вірченко «Морально-етичні основи характеротворення у драматургії Лесі Українки» (2007), О. Гомотюк «Українознавчі погляди Лесі Українки» (2004), М. Кармазіна «Леся Українка. Життя як виклик» (2020), М. Кодак «Долаючи драматизм життя : наук. роздуми над творчістю Лесі Українки» (2016), Г. Левченко «Леся Українка - *enfant terrible* українського народництва» (2020), О. Рєєнт «Леся Українка : роздуми історика про творчість» (2012), Л. Скупейко «Творчість Лесі Українки : канони і стереотипи сприйняття» (2011), О. Степанюк «Величні сподвижники України» (2020) та ін.

Сучасна історіографія постаті Лесі Українки знайшло своє відображення у бібліографічних виданнях про Лесю Українку, що мають особливу наукову цінність, всебічно висвітлюють життєвий та творчий шлях видатної українки. Найбільш цінну бібліографічну інформації з теми дослідження акумулюють такі бібліографічні посібники: Леся Українка на сторінках журналу «Слово і час»: бібліографічний покажчик (Київ, 2010), де систематизовано матеріали про вивчення творчості письменниці на сторінках відомого літературознавчого академічного часопису від 1938 по 2009 рр.; Незбагненна велич. Леся Українка в дослідженнях і критиці: бібліографічний покажчик (Луцьк, 2010); «Леся Українка (1871-1913) - українська письменниця, поетеса, драматург, публіцист, перекладач, громадський діяч: бібліографічний покажчик до 140-річчя з дня народження» (Запоріжжя, 2011); «Ні! Я жива, я буду вічно жити...» Бібліографічний покажчик до 140-річчя від дня народження Лесі Українки (Київ: Публічна бібліотека імені Лесі Українки, 2011) й ін.

Чимало бібліографічних матеріалів опубліковано до 150-ї річниці від дня народження геніальної поетеси. Серед різноманіття їх виокремимо ті, які є найбільш повними: Волинською обласною бібліотекою для дітей підготовлено рекомендаційний бібліографічний покажчик «Радимо причитати Лесю Українку» (Луцьк, 2021); окрім інформації про книги та періодичні видання, присвячені життєвому та творчому шляху письменниці, художній літературі про неї, тут також подано бібліографічні джерела методичних розробок для вчителів та вихователів. Широкому загалу читачів адресований бібліографічний покажчик літератури «Велична сподвижниця України» (Дрогобич: ЦБ імені Вячеслава Чорновола, 2021); Бібліографічний довідник: 1889-2020 «Леся Українка на театральній сцені» / упоряд. Леся Криворучко; Публічна бібліотека імені Лесі Українки для дорослих міста Києва (Київ, 2021). Заслуговує на увагу також віртуальний бібліографічний покажчик «Чистий промінь Лесиного слова» (Кривий Ріг, 2021) та ін.

Новітній дискурс наукової біографії письменниці розбудовують такі дослідники, як Н. Зборовська «Моя Леся Українка» (2002), Ю. Багаліка «Леся Українка: погляд із XX століття» (2006), М. Кармазіна «Леся Українка. Життя як виклик» (2020), А. Костенко «Леся Українка. Художньо-документальна біографія» (2005), Л. Мірошніченко «Леся Українка. Життя і тексти» (2011), М. Мороз «Літопис життя та творчості Лесі Українки» (2014), Т. Панасенко «Леся Українка» (2020) та ін. Праці означених авторів на основі документальних матеріалів висвітлюють непростий життєвий і творчий шлях письменниці, розкривають особливості родинного виховання та літературного оточення.

Унікальним науково-документальним дослідженням серед них є праця «Леся Українка. Хронологія життя і творчості» (2006). Автор - молодша сестра Лесі - Ольга Косач-Кривинюк подає правдиву, неспальшовану ідеологічними приписами інформацію про родину Косачів і Драгоманових, їх друзів, оточення, епоху. Цікавою і корисною в контексті наукового вивчення життєвої і творчої біографії Лесі Українки також є праця колективу

авторів Волинського національного університету імені Лесі Українки «Леся Українка: доля, культура, епоха» (2010), де окрім архівних джерел і наукових розвідок подано хроніку біографічних дат і творчості письменниці та вшанування її пам'яті на Батьківщині й у світі.

Багатоаспектне і глибоке дослідження пропонує читачеві Лариса Мірошниченко: «Леся Українка. Життя і тексти» (2011). Тут подано численні фото, автографи листів Лесі та її родини, сторінки рукописів, титульні сторінки перших видань її творів. Аналізуючи замальовки Лесі, наприклад, до драми «У пущі» автор робить висновок про те, що «У пошуках точності зображуваного Леся Українка в тексті найближче стояла до художника історичного жанру, що прагне максимально правдиво зображувати людей, події, сюжети, яких не бачив і навіть не міг бачити» [64, с.132]».

Монографія В.Савчук «Доля листів Лесі Українки» (2011) цікава з точки зору цілісного підходу не тільки до історії збирання й видання епістолярної спадщини поетеси, але і її аналізу, як у джерелознавчому, так і у текстологічному аспектах. Автором уперше введено в науковий обіг великий масив вилучених свого часу радянською цензурою уривків і кореспонденцій просвітительки [91].

Книга Т.Панасенко «Леся Українка» (2013) розкриває драматизм життя славетної української поетеси, акцентує її філософські погляди, життєву позицію. Основна ідея книги втілена у думці автора про те, що «Леся Українка всім своїм життям та своєю літературною спадщиною довела світові, що ми, українці, маємо глибоку історію і гідні поваги не лише тому, що живемо в центрі Європи. Ми європейці не лише географічно, ми - той народ, який подарував цивілізації неоціненні духовні скарби» [81,с.82].

У книзі Т.Скрипки «Лариса Петрівна Косач-Квітка. Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія» (2015) вперше опубліковано спогади та епістолярій Ізидори Косач-Борисової, Лесиної сестри, що заслуговує на особливу увагу дослідників. Нові методологічні підходи застосовуються і до аналізу творчості Лесі Українки. Наприклад, Л. Скупейко має чимало

досліджень в області міфокритики, В. Агеєва, Т. Гундорова, Н. Зборовська й ін. здійснюють феміністичні, гендерні, психоаналітичні студії. С. Кочерга, Г. Левченко публікують дослідження з позицій структурно-семіотичного аналізу, культурного коду.

Т. Вірченко, Л. Голомб, О. Камінчук, Л. Мірошніченко здійснили текстологічне вивчення художньої спадщини видатної письменниці, фахово проаналізувала її творчий доробок. Глибокими й цікавими є їх спостереження про психологію творчого процесу Лесі Українки. Психологічні імпульси її творчості також досліджує Б. Якубський, праця «Леся Українка – беллетрист» (2012), звертаючи увагу читачів на оповідання «Примара», визначаючи його емоційність і експресію, наголошуючи основні філософські ідеї, навколо яких розвиваються основні події твору: «тут гинуть ні за що люди в різних убраннях, різних народів, і коли хто стане втікати, то рідна мова стане для нього прокльоном товариша, що не в свою чергу вступив до брами жаху» [121, с.218].

С.Скиба розглядає моральні проблеми, яких торкається видатна поетеса у своїх творах, обґрунтовує національний образ світу і художні часо-просторові поезії Лесі Українки [93]. У дослідженні подано короткий огляд філософсько-етичних оглядів Лесі Українки, які стосуються проблем справедливості, удосконалення людини, її моральних якостей. Автор зазначає, що істину можна пізнати тільки серцем (філософія серця Г.Сковороди). У цій філософії «морально-етичний аспект полягає у філософії протистояння добра і зла. І цей момент яскраво представлений у творчості Лесі Українки, бо при написанні своїх творів вона керувалася саме філософією серця» [93, с.49].

Педагогічні погляди Лесі Українки у наукових дослідженнях загалом розглядаються як такі, що сформувалися у процесі освітньої діяльності в репетиторському, просвітницькому та методичному напрямках. Оксана Міхно, автор статті «Освітня діяльність і педагогічні погляди Лесі Українки»(2011) зазначає, що уся творча спадщина письменниці переконливо

засвідчує її причетність до «розвитку вітчизняної педагогічної думки, хоча найменш дослідженими в житті й творчості Лесі Українки є саме її погляди на освіту і виховання» [66, с.54].

Філософсько-педагогічні погляди видатної українки найбільш повно розкрито у працях та дисертації Вікторії Черненко: Педагогічні ідеї про національну школу і виховання у творчій спадщині Лесі Українки (2011), Ідея національного виховання у творчій спадщині Лесі Українки (2010), Внесок Лесі Українки у становлення і розвиток національного шкільництва і освіти в Україні кінця XIX – початку XX століття (2011), Педагогічні ідеї Лесі Українки та сучасне національне виховання (2011).

Науковий аналіз педагогічної спадщини подано у статтях В. Алтухова - Педагогічний доробок Лесі Українки й ідея рідномовного начала у вітчизняній освіті (2021), Л.Артемової «Педагогічні ідеї Лесі Українки» (2006), О. Березюк «Педагогічні погляди Лесі Українки» (2011), Л. Валентій «Освітня діяльність Лесі Українки», (2013), А. Крушинського «На засадах національної ідеї: просвітницька діяльність і педагогічні погляди: до 135-річчя від дня народження Лесі Українки» (2006), Р. Кубанова «Педагогічні ідеї Лесі Українки» (2021), О. Міхно «Освітня діяльність і педагогічні погляди Лесі Українки» (2011), В. Струманського «Педагогічні погляди Лесі Українки» (1996), О. Нагорняк «Педагогічний талант Лесі Українки. Історія створення першого українськомовного підручника зі стародавнього сходознавства» (2021), Л. Потапюк, М. Троханенко «Ідеї національного виховання у педагогічній спадщині Лесі Українки» (2016), Н. Шевченко «Педагогічні погляди Лесі Українки як провідної просвітительки другої половини XIX ст.» (2009) й ін.

Виховний потенціал творів письменниці розкривають роботи Н. Балабухи «Казки Лесі Українки в контексті жанрового дискурсу» (2005), В. Кизиловой «Художня специфіка української прози для дітей та юнацтва другої половини XX століття : монографія (2013), Л. Ковалець «Твори Лесі Українки для дітей у контексті її долі та української літератури»(2005), В.

Мовчан «Моральна цінність людської особистості в творчості Лесі Українки» (2004), Н. Опанасенко «Виховний ідеал Лесі Українки в сучасній школі» (2004), Н. Резніченко «Жанрово-тематичне розмаїття творів для дітей Лесі Українки. Волинь філологічна: текст і контекст» (2015) та ін.

Методичні аспекти вивчення творчості видатної поетеси присвячено дослідження О. Баранич «Використання креативного потенціалу художньої спадщини українських педагогів у контексті проблеми розвитку творчих здібностей учнів» (2012), М. Брички «Учімося у Лесі Українки: пошуково-інформаційний проект» (2013), Я. Кодлюк «120 розповідей про письменників : довідник для вчителя початкових класів» (2006), О. Павлюк «Казкотворчість Лесі Українки для найменших: дидактизм і актуальність» (2017), Н. Попович «Особливості вивчення творів Лесі Українки у початкових класах» (2017), та ін..

Варто наголосити й на дослідженнях Оксани Забужко, зокрема, такому аспекті, як сучасне прочитання творчості видатної українки. У монографії *Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій* (2007) автор застосовує міждисциплінарний підхід до вивчення творчого доробку письменниці. У цьому творі О.Забужко порушує низку питань, у фокусі яких перебуває феномен особистості Лесі Українки, спростовує міфи та стереотипи, пов'язані з українською письменницею. Зокрема, такі, як міф про Велику Хвору: «творчість і хвороба ні у творчому процесі, ні на терені самого твору жодним чином не перетинаються» [32,с.75]. Ставлячи видатну українку в центр історико-літературного процесу, дослідниця наголошує на тому, що Леся Українка духовно становить собою одну з «найздоровіших» постатей в українській культурній історії. Шлях пошуку «справжньої Лесі Українки» Оксана Забужко вбачає через глибоке прочитання її текстів.

Зауважимо, що в контексті джерелознавства та історіографії досліджень постаті Лесі Українки, її світогляду, поглядів, творчості непересічною подією стало видання 14-томника творів Великої Українки, приуроченого до 150 -

річчя від дня народження письменниці. Це також вагомий крок вперед у справі її академічного дослідження й популяризації.

Безперечно, усі перераховані праці мають певну значимість, оскільки в них подано характеристику життєвого й творчого шляху видатної просвітительки, опис сторінок її біографії, окреслено основні проблеми її творчих пошуків, висвітлені окремі аспекти філософських і педагогічних поглядів. Однак, погодимося із думкою окремих науковців про те, що для належного поцінування творчої спадщини Лесі Українки дослідникам варто звернути увагу на перекладну прозу, драматургію, жанрові різновиди малої прози (образок, образочок, силует, арабески).

Також більш детальної уваги, систематизації, аналізу та проєкції у сучасність потребують педагогічні ідеї Лесі Українки, її освітня діяльність. Один із дослідників творчості видатної письменниці, Юрій Щербак справедливо зазначав: «Особливою властивістю генія Лесі Українки є те, що вона випереджала свій час, що вона жила і творила на виріст, не підлаштуючись ні під які примхливі, мінливі моди. Леся творила вічні цінності, до яких ще будуть приходити покоління людей майбутнього: ще багато її творів, особливо п'єс, лежить облогодом. Ми ще багато в чому не доросли до їхнього розуміння і глибокого відтворення» [43, с. 54].

1.2. Чинники формування світогляду Лесі Українки

Життєві орієнтири кожної людини, її поглядів, вчинків визначаються походженням, родиною, соціальним оточенням, епохою. Видатна українська поетеса, громадський діяч Леся Українка (Лариса Петрівна Косач-Квітка) (1871-1913) народилася в особливій, інтелігентній, національно свідомій родині 25 лютого 1871 року в мальовничому українському містечку Звягель, з 1795 року Новоград-Волинський (біографічні відомості взято з праць, вказаних у списку використаних джерел за №). Саме родині Леся завдячує своєму міцному духовному стержню, завдяки якому й зуміла віднайти свою дорогу, дослухатися голосу серця.

Родина Косачів, як і родини Драгоманових, Старицьких, Стешенків, Тобілевичів, Лисенків представляла національно свідому еліту українського суспільства XIX - початку XX ст. у важкі роки переслідування царатом носіїв української мови й культури. Найважливішим своїм завданням вони вважали «відстояти національну самобутність, окремішність своєї культури, можливостей і аргументів для чого шукалося насамперед у стихії народного життя» [8, с.77]. Не тільки для Волині, але й для усіх нас ця родина є прикладом педагогічної моделі родинного виховання, відданості своєму народові й краю, у якому жили.

У родині спілкувалися винятково українською мовою, дотримувалися таких основоположних принципів, як повага до людської гідності, до індивідуальності, особистості кожної дитини, сповідували особливі підходи до виховання, культури. Це широка комунікація із представниками тогочасної української інтелігенції, формування духовного простору зростаючої особистості. Тут панував культ освіти. Кожна дитина отримала належну освіту, відповідне виховання, право вільного вибору свого життєвого шляху без диктату з боку батьків; взаємодія з ними відбувалася на засадах партнерства і співробітництва, що схоже на ідеї сучасної педагогіки, нової української школи.

Батько майбутньої письменниці, Петро Антонович Косач, був освіченою, прогресивною людиною - юристом, членом Старої Громади. Мати - Ольга Петрівна Косач, відома най той час українська письменниця під псевдонімом Олена Пчілка, сестра видатного громадсько-політичного діяча, публіциста, історика, літературознавця Михайла Драгоманова. Вона мала величезний вплив на доньку, сама обрала їй високозобов'язуючий псевдонім - Українка. Мати була її першою вчителькою та наставницею, вірною подругою, порадицею, першим критиком, цензором, організатором і розповсюджувачем її творів. Саме вона першою навчила Лесю бачити й цінувати прекрасне в житті, цінувати знання, розвивати й удосконалювати їх.

Леся глибоко поважала свою маму, мала її за приклад красивої, обдарованої та надзвичайно розумної жінки. У листах до неї вона писала: «Ніхто і ніколи не писав мені так часто і так любо, як ти, і запевне так ніхто не писатиме. Коли думаю про се, то згадується мені сонет Гейне до його матері... Шкода тільки, що всі ми – і поети, і не поети – по більшій часті буваємо не варті своїх матерів» [50, с.436].

Дитячі роки Лесі минали на Поліссі, у краю предковічних соснових лісів, таємничих лісових озер, росистих лук. Дівчинка росла веселою, жвавою, допитливою. Серед ровесників виділялася розумом і працьовитістю, прагненням пізнавати щось нове, красиве і незвідане.

Шестеро дітей Косачів виховувалися в органічному культурному українському середовищі, де завжди панував дух національних традицій, свободи, рідної мови. Про це згодом, через багато років з особливим трепетом згадувала Лесина сестра Ольга Косач-Кривенюк, зазначаючи, що з усною народною творчістю Леся почала знайомитися ще з раннього дитинства «Пам'ятаю, як я ще зовсім мала була, мама чи сама Леся заспіває якусь пісню, чи розкаже якусь казку, чи придибалку, або приповідку, або щось вишиває Леся, тай каже: цю пісню співала Мотря, а цю – Килина, а це розказувала баба Коржицька - все то люди зі Звягеля, чи Звягельщини» [41, с.717].

Усе це сприяло засвоєнню обдарованою дівчинкою рідної культури, захопленню народною традицією, таємничим світом української міфології, який органічно увійшов у її свідомість, кликав за собою на луки, до лісу, аби віднайти в ньому мавку:

Давно, в дитячий любий вік,
В далекім ріднім краю
Я чула казку. Чула раз,
А а й досі пам'ятаю» (поема «Про велета»).

Міфологія розвивала творчу уяву, фантазію майбутньої письменниці, спонукала до філософських роздумів, міркувань над одвічними проблемами добра і зла. Цьому всіляко сприяла мати, яка своїх шестеро дітей возила у

села і знайомила з найкрасивішою обрядовістю, архаїчним побутом, прадавніми звичаями й традиціями. Майже п'ятдесят років трудилася на ниві української культури Лесина мати - Ольга Петрівна Драгоманова-Косач (псевдонім Олена Пчілка). У листі до Омеляна Огоновського вона писала: «В дітей мені хотілося перелити свою душу й думки, - із певністю можу сказати, що мені це вдалося ... Діти - се наш дорогий скарб, се наша надія, се молода Україна» [71, с.30].

Дослідники вважають, що не було такої сфери гуманітарної науки і культури, де б мати Лесі Українки не проявила себе як талановита, творча особистість. Гуманізм, працелюбство, повага до дитини у поєднанні з вимогливістю до неї, врахування вікових та індивідуальних особливостей - принципи, за якими здійснювалося виховання у сім'ї Косачів.

Змалку вона привчала своїх дітей до праці, яку розглядала як органічну необхідність життєдіяльності сім'ї, обов'язкову потребу дітей. Тож діти у цій родині змалку шили, вишивали, працювали у садку, на городі, у квітнику. Працю мати розумно поєднувала з грою, творчістю, аби діти розуміли її як можливість отримати естетичну насолоду, розвиватися, збагатитися новими уміннями.

Важливою складовою педагогічної системи Ольги Косач була її патріотична спрямованість. Одним із найважливіших елементів навчального процесу вона вважала рідну мову. Тож у її родині всі спілкувалися українською мовою, підтримували усі мамині починання, які стосувалися збереження рідної мови: член делегації до прем'єр-міністра Вітте з приводу скасування заборон української мови; укладання українсько-російського та російсько-українського словників тощо.

Вона була твердо переконана, що міцна родина, рідна природа, народна творчість - незмінне середовище для формування української дитини. Олена Пчілка кохалася в українській народній творчості, тож у житті родини усе було насичене нею. Мати вважала український фольклор художньою педагогікою, універсальною педагогічною системою, у якій

тисячоліттями відібрані найбільш природні й необхідні форм розвитку мислення дитини, мовлення, музичних здібностей, трудових навичок, моральних та естетичних ідеалів. Ось ця залюбленість українською піснею, народним орнаментами, виробами народних промислів, звичаями, традиціями та іншим органічно передалося від матері до дітей.

Народні пісні, казки, оповідання давали поштовх творчій уяві дівчинки, виховували доброю, сердечною, чутливою до рідного слова. Це був час світоглядного формування Лесі Українки: за допомогою родини, соціального оточення, унікальної української природи, самоосвіти закладалися підвалини національної свідомості майбутньої письменниці. Як бачимо, зовсім не випадково пізніше у літературному доробку вагоме місце посядуть вічні теми буття українців: родинних і релігійних вартостей; історичної пам'яті; шанування рідних звичаїв, традицій; національного виховання тощо. Олесь Гончар, аналізуючи цей період у житті Лесі, зазначав: «... Разом з родинно близькими людьми майбутню поетесу формувала, виховувала й готувала до творчого подвигу вся тодішня передова Україна» [26, с. 12].

На формування особистості Лесі Українки мала великий вплив і музика. Любов до народної пісні Леся перейняла від матері, дядька Михайла Драгоманова, друга родини славетного Миколи Лисенка, драматурга Михайла Старицького та інших. Леся змалечку спостерігала за процесом запису народних пісень у виконанні місцевих селян, які організовувала її мати разом із Миколою Лисенком. До речі, серед перших прочитаних нею книг були праці відомого етнографа Павла Чубинського, його зібрання народних казок і пісень. Леся не тільки любила слухати народні пісні, але й уміла їх співати.

Леся також захоплювалася музикою, старанно вчилася грі на фортепіано. Навіть цілком серйозно вважала, що з неї був би кращий музикант, ніж поет. Але важка хвороба (туберкульоз кісток, операція на руці) змусила перервати це захоплення. У вірші «До мого фортепіано» вона з болем

прощається з інструментом, який став для неї другом, якому виливала свої радощі й жалі:

Коли я смуток свій на струни клала,
З'явилась ціла згряя красних мрій,
Веселкою моя надія грала,
Далеко линув думок легкий рій.
Розстаємось надовго ми з тобою!
Зостанешся ти в самоті німій,
А я не матиму де дітися з журбою...

Прощай же, давній, любий друже мій! [111, с.310].

Однак музики вона не полишила, наділена тонким відчуттям музикальності, Леся почала сама збирати й записувати не лише тексти, а й мелодії народних пісень. З кінці 1880-х років вона зібрала два великі зошити - записи текстів з нотами, які передала Миколі Лисенку. Її глибоке розуміння музики, ритміки, гармонії мелодії відлунюється у багатьох її творах, про що свідчать їх заголовки: «Мелодії», «Ритми», «Сім струн», «Пісні про волю», «Лісова пісня».

Починаючи з дитячих літ («Русалка») і закінчуючи останніми творами («Про велета»), фольклор органічно входить в образний світ письменниці. Цьому прислужилась її невтомна систематична праця над збиранням скарбів народної духовної культури. Вона збирала і записувала обряди, пісні, думи у виконанні кобзарів, щоб врятувати їх від забуття. Її тонку, вразливу душу вже з малих літ полонив спів матері Олени Пчілки, пісні рідного волинського краю, які на все життя глибоко закарбувалися у її пам'яті.

Зауважимо, що українська народна пісенність - унікальне явище у світовій культурі. Вона вражає тематикою жанрів, стилів, глибиною змісту, красою лексичних форм, мелодійністю, емоційною наповненістю. Упродовж століть українці витворили найкращу і найбагатшу народну пісню, за твердженням дослідників, цей вид словесно-музичного мистецтва налічує кілька мільйонів пісень.

Зарубіжні вчені, досліджуючи український пісенний фольклор незмінно захоплюються його музичною та ритмічною досконалістю. Свого часу німецький письменник, перекладач, професор слов'янської філології Ф. Боденштедт зазначав, що «у жодній країні дерево народної поезії не вродило таких чудових плодів, ніде душа народу не виявлялася в піснях так живо і правдиво, як в українців» [94, с.23].

Відомий німецький філософ XVIII ст. Г.Гердер, вбачаючи у пісні ідеал художнього достовірного втілення національного духу народу, у праці «Щоденник моєї подорожі за 1769 рік» стверджував: «Україна стане новою Грецією, в цій країні чудовий клімат, щедра земля, і її великий музично обдарований народ прокинеться колись до нового життя» [24,с.310]. Тексти українських народних пісень характеризуються художньою довершеністю, образністю, своєрідною символікою, виразністю лексики, яка передає увесь спектр людських почуттів, настроїв і переживань. Символічними є образи пісенного фольклору, які вирізняються багатством значеннєвих компонентів, глибиною філософського змісту.

Оцінюючи вплив народних джерел на творчість Лесі Українки, Ф.Колеса, видатний фольклорист і етнограф, зазначав, що її ім'я буде назавжди пов'язане з українською піснею і думою, бо ж збереження української народної поезії і музики вона вважала важливою частиною в програмі своєї діяльності [25, с.67]. За своє коротке життя Леся Українка зібрала більше 450-ти фольклорних зразків, з них 225 – з мелодіями. Крім нотних текстів та слів до окремих пісень, дитячих ігор вона описувала відповідні «дійства», вказувала на співочу манеру виконання, характерну тій чи іншій пісні.

Фольклористичний доробок Лесі Українки прикрасили збірки: «Купала на Волині», «Колодяженські пісні», «Записи в селах Довгополе та Буркут», «Дитячі ігри, пісні й казки», «Народні пісні до танцю» (54 тексти), «Записи пісень з голосу Лесі Українки, записав і впорядкував Климент Квітка». Народні мелодії, зібрані Лесею Українкою, було опубліковані за життя

поетеси в таких виданнях: К.Квітка. Збірник українських пісень з нотами (1902 р.), збірка народних пісень в хоровому розкладі, пристосованих для учнів молодшого та підстаршого віку у школах народних. Упорядив М.Лисенко (1908р.). Працюючи на збиральницькій ниві, Леся Українка пильно студіює етнографічні збірники, тримає в полі зору фольклористичну періодику.

Опанувавши скарби світової міфології, Леся Українка створила оригінальні високомистецькі художні твори, присвячені сучасності. Взявши за основу казковий світ рідної Волині, письменниця відтворила багатство української міфології в драмі-феєрії «Лісова пісня». Фантастичні образи Мавки, Долі, Перелесника, «Того, що греблі рве», «Того, що в скалі сидить», Потерчат, Водяника та інших несуть у собі глибокий природознавчий і людинознавчий зміст. Звернення поетеси до міфічних образів збагатило не лише українську, але й світову літературу.

Коло інтересів Лесі Українки не замикається лише на волинській пісенній культурі, фольклорі. Її хвилювала і боліла доля кобзарського мистецтва України. Саме з ініціативи поетеси і на її кошти, а також з допомогою К.Квітки була організована фольклорна експедиція для записування від кращих кобзарів Полтавщини на фонограф дум, яку здійснив 1908 року академік Ф.Колеса. У 1910 році вийшла в світ перша серія «Українські народні думи», підготовлена ним. Записані Лесею Українкою думи увійшли до відомого збірника, упорядкованого Ф.Колесою, під назвою «Мелодії українських народних дум» (думи «Про Олексія Поповича», «Про вдову», «Сестру і брата», псалми і сатиричні пісні – «Дворянка», «Чечотка», «Попадя»).

Берегиня української автентичної культури також кохалася в народних вишиванках і майстерно виконувала їх сама. Цю любов до української вишивки передала Лесі її мати, яка збирала орнаменти і узори, вивчала і публікувала їх. Сестра Лесі Ольга згодом згадувала: «З наймолодшого віку Леся бачила, як мати збирає народні узори, перемальовує їх, лагодячи їх до

друку. Леся дуже розумілася на них і артистично виконувала різні українські народні вишивки» [41, с. 315].

Хвороба не дозволила Лесі відвідувати школу. Але наполеглива й працьовита дівчинка здобувала глибокі й різнобічні знання самотужки, вивчала усе нові й нові предмети. Звичайно, у цьому їй допомагали батьки, які склали відповідну програму, розробили доступну методику навчання: самі добирали літературу, визначали обсяги засвоєння необхідних знань. Іноземних мов навчали спеціально запрошені вчителі, що дало їй змогу в подальшому вільно опанувати більше десяти мов: українську, польську, болгарську, грузинську, російську, давньогрецьку, латинську, англійську, німецьку, французьку, італійську.

Оскільки Леся добре володіла класичними й основними європейськими мовами, мала змогу читати в оригіналі твори багатьох світових письменників, займатися перекладами. Михайло Павлик, український письменник і громадський діяч так згадував про одну із зустрічей із поетесою у Львові 1991 року: «Леся просто приголомшила мене своєю освіченістю й тонким розумом. Я думав, що вона живе лише поезією, але це далеко не так. Для свого віку це – геніальна жінка. Ми говорили з нею дуже довго, і в кожному її слові я бачив розум і глибоке розуміння поезії, науки і життя» [36, с.99].

Швидкому розвитку письменницьких здібностей Лесі Українки сприяла творча атмосфера родини, в якій зростала; її оточення, серед якого були Михайло Старицький, Микола Лисенко, Іван Франко. Великий вплив на її духовний розвиток мав дядько Михайло Драгоманов; він намагався ввести Лесю у світ культури різних народів, виховати як свідому громадянку, консультував з найрізноманітніших питань. Видатний український вчений та історик дуже любив свою племінницю, мав величезний вплив на формування світогляду майбутньої письменниці. Для неї він з дитинства став своєрідним ідеалом, дороговказом у світі знань. І.Франко писав: «Не знаю напевно, але здається, що не помилюся, коли між тими впливами на першому місці поставлю вплив її дядька, незабутнього сівача живих і широких ідей

серед нашої суспільності, Михайла Драгоманова. Леся вела з ним оживлену переписку, і ...уже тоді він з великою надією дивився на її талант» [8, с. 26].

Перебуваючи за кордоном, знаменитий дядько не лише надсилав своїй племінниці художню літературу, але й надавав різнобічну інформацію про фольклор та наукові видання в інших країнах. Леся часто зверталася до нього за порадами й практично завжди прислухалася до його думки. Саме під його впливом письменниця зрозуміла: для того, щоб йти в майбутнє, потрібно добре знати своє минуле. Він «вчив її, не зашорюючись на національній кривді, поцінювати минуле й сучасне з широкого погляду, не випускати з поля зору соціальні чинники, шукати живі справи й правду, спільну для багатьох національностей, не фетишизувати національні святощі і не сприймати «голі мрії», сміливо вдивлятися в майбутнє, йти до великої мети визволення людини і нації, вливаючись у велику еволюцію європейської людності» [18, с. 195].

М.Драгоманов підтримав Лесю Українку і в її публіцистично-критичній діяльності, вона написала низку статей про громадсько-політичне життя: «Не так тії вороги як добрії люди», «Оцінка «Нарису» програми Української соціалістичної партії». Під його впливом, поетеса зацікавилася політичним життям України, діяльністю радикальної партії, яку в 1890 р. створили в Галичині І. Франко та М.Павлик за діяльної підтримки саме М.Драгоманова; навіть брала участь у виданні часопису «Народ». М.Драгоманов бачив у Лесі політика, радив їй зайнятися політичною діяльністю, продовжувати те, чого він її навчив. У листі до М.Павличка вона написала: «Дядько хотів, щоб моя праця і моя думка росли і жили, щоб я ні літератури, ні політики не скидалась, щоб я шукала свого шляху, була б не епігоном його, а духовною дитиною... Моя душа - душа поета, в якій щире слово – то перша її зброя, і зложити її та переїхати у Галиччину і зайнятись політикою вона не може, не має права, бо для неї «скинутись» літератури гірше за смерть [58, с.53].

Дослідники життя і творчості видатної українки звертають увагу на те, якою талановитою, багатогранною особистістю зростала Леся у родині, де її любили, опікувалися нею, давали добрий напрямок її талантам. Тож не дивно, що у чотири роки дівчинка прочитала першу книжку, за рік почала вести листування з Драгомановими, а коли їй виповнилося дванадцять, уже сповідувала ідеї національного руху українців, завдячуючи родинам Лисенків і Старицьких. Зайомі й друзі Косачів цілком слушно зауважували, що Леся була надзвичайно відповідальною дитиною, «цілком свідомим й запеклим патріотом...Не тими дітьми, що виростають у селі, в рідній сфері, стихійними українцями, ми були дітьми городянськими, яких батьки виховували вперше серед ворожих обставин свідомими українцями зі сповитку» [98, с.633]. Дійсно, національно свідомим педагогам і їх вихованцям на той час доводилося нелегко, - їх не розуміли, кепкували, називали «хохлушками» чи «мужичками» [98, с.631].

Леся на той час за станом здоров'я була позбавлена необхідності відвідувати подібні навчальні заклади, тож змогла уникнути таких болісно-принизливих ситуацій, але, слухаючи розповіді своїх подруг, переймалася ними й дуже обурювалася цим станом речей. За спогадами сучасників, і в юнацькому, і у зрілому віці вона гостро реагувала на соціальні й національні кривди, на оте повсюдно іронічно-глузливе ставлення до українофілів як до «блаженненьких»: «Вишивана сорочка і голосна українська розмова в театрі. Сердешні засоби! Але й вони відповідали тій глині, якою стуляє муляр одну до одної великі цеглини мурів. /.../. І коли ми вбирали наші українські убрання, нас охоплювало те почуття, яке, мабуть, стискало груди молодого лицаря, коли його вперше підперізувано лицарським мечем» [98, с. 634].

Родинне оточення, друзі дали майбутній поетесі найважливіше - культурний простір, свідомість свого національного обличчя. Дослідники життя і творчості Лесі Українки справедливо наголошують фактор особистого приладу, адже діти родини Косачів мали перед очима не тільки послідовних та принципових у національному питанні батьків, але і їх

спільників, однодумців. Поруч із батьками й дядьком М.Драгомановим, головними своїми учителями й натхненниками Леся вважала також М.Лисенка та М.Старицького. Ці люди були для неї моральними авторитетами. В одному із своїх останніх листів до Л.Старицької-Черняхівської, написаним з нагоди смерті видатного українського композитора, Леся зазначала: «Старицький, Лисенко – сі ймення для інших належать тільки до літератури і хисту, а для мене вони вічно викликатимуть живі образи, як імення близьких і рідних людей, що властиво ніколи не вмирають, поки живе наша свідомість. Не знаю, чи буде хто з молодшого покоління згадувати коли про мене з таким почуттям, як я тепер згадую про Миколу Віталійовича і Михайла Петровича. Але я хотіла б на те заслужити» [98, с. 749].

Коли Лесі було дев'ять років, за революційну діяльність заарештували її тітку Олену Антонівну Косач. Ця подія надзвичайно схвилювала Лесю і вона написала свій перший вірш «Надія». Цілком доречно у змісті поетичного твору вона вживає такі філософські поняття, як «доля», «воля», «надія», що виступають на рівні буденної свідомості, але які згодом стануть наскрізними, набираючи алегорико-символічного звучання. Відтоді в душі маленької дівчинки майбутньої великої поетеси, проростали перші зерна протесту і непокори, розуміння того, що живе вона «у небезпечний час», який вимагає «боротись до загибелі». Відтоді і на все життя її захоплює герой, який «до землі прибитий списом, шепотів: Убий, не здамся!» (вірш «Мрії»); однією із центральних художніх метафор її творчості стане культ лицарства - боротьби, честі, жертвності.

Уперше ім'я Лесі Українки з'явилося у 1884 р. у львівському журналі «Зоря», де було надруковано вірші 13-літньої поетеси «Конвалія» і «Сафо». З того часу її твори все частіше і частіше публікуються у різних виданнях. З кінця 80-х років Леся Українка живе в Києві.

З ініціативи Лесі та її брата Михайла у 1888 році в Києві було створено літературний гурток української молоді «Плеяда», що охопив

широке коло національно свідомих особистостей. Поетеса стає душею літературного об'єднання творчої молоді «Плеяда», часто буває також на потаємних сходах, де читались і обговорювались реферати на політичні теми, велись гарячі дискусії. У різний час його членами були Віталій Боровик, Максим Славинський, Володимир Самійленко, Іван Стешенко, Орест Остроградський, Олександр Черняхівський, Агатангел Кримський, Євген Тимченко, Людмила Старицька, Маргарита Комарова, Одарка Романова, Антін Синявський та інші.

Члени гуртка ставали перед собою національно-культурні цілі: пропаганду української культури, підготовку популярних брошур для читання з історії України, переклади українською мовою кращих творів європейської літератури. На зібраннях «Плеяди» обговорювались важливі питання розвитку української літератури, влаштувались літературні вечори, конкурси, займалися фехтуванням. З «Плеядою» пов'язаний початок роботи Лесі Українки – прозаїка. Вона пише оповідання «Така її доля», «Святий вечір», «Весняні співи», «Метелик» та ін., які публікуються в журналах «Зоря», «Дзвінок». Одночасно молода письменниця займається перекладами, віддаючи цій справі багато часу й енергії.

Однак, підготовлені до друку збірки «Весна», «Десна», «Спілка» були заборонені цензурою. У середині 1893 року гурток розпався. Дослідники цього періоду життя й творчості Лесі Українки зазначають, що хоча школа, яку пройшли плеядівці й не позначилася якимись вагомими колективними здобутками, однак кожному з них дала дуже багато для особистісного зростання: опанування мов, перекладацька діяльність, пізнання національної й світової культури, вивчення політико-економічних вчень, а також морально-етичне, світоглядне становлення, що позначилося виробленням нових моделей сприйняття українства, плекання національної свідомості, культури міжособистісних взаємин: ««Яка бадьорість, яка віра в сили й прийдешнє України! Здавалося, нам треба було тільки знайти точку опору – щоб перевернути землю. Що було проти нас? – Все /.../ А ми йшли повні віри

й надії... Що ж було за нас?.. Молодість, завзяття, енергія і віра в те, що та справа, до якої ми беремося ще такими невинними руками, є справою всього занедбаного поневоленого українського народу» [98, с. 792–793].

На початку 1893 р. у Львові виходить перша збірка поезій «На крилах пісень». Її відкриває цикл лірики «Сім струн», у якому автором змальовано образ «бездольної» матері-України, який знаходить своє продовження у циклі «Сльози-перли». Наступні цикли: «Подорож до моря» і «Кримські спогади» привертають увагу темою любов'ю до рідної землі, красою пейзажів, а також філософськими роздумами молодої поетеси про проблему волі й неволі. Серед вміщених у збірці творів - вірш -декларація «*Contra spem spero*» та «Досвітні вогні».

Схвальну рецензію на першу поетичну написав Осип Маковей, визначивши провідні мотиви творчості поетеси: «... Перший – то сумовитий погляд авторки на своє життя і долю; другий – то культ природи; а третій – то культ України і світове горе» [46, с.3]. Це був час у житті Лесі Українки не лише невгамовної праці, крилатих злетів, надій і сподівань. Це одночасно й роки важких страждань молодої дівчини, у якої «була весна, та тільки за вікном». Пекуче боліла нога, вражена туберкульозом. Лікарі радили теплий клімат. І почалися мандрівки в теплі краї, у «добровільне вигнання». Вона лікувалася в Криму, на Кавказі, у Німеччині, Швейцарії, Італії, Єгипті.

Перша поїздка 15-річної Лесі до Чорного моря викликала багато вражень, які вилились в ліричному циклі «Подорож до моря». А далі була Болгарія з дуже дорогою для неї зустріччю з Михайлом Драгомановим, який там жив як політичний емігрант. Далі Крим і його поетичний резонанс «Кримські спогади» та «Кримські відгуки», «Іфігенія в Тавріді». Пізніше Італія, Єгипет.

У Криму в 1897 р. поетеса познайомилася Сергієм Менжинським. Його інтелігентність, душевна краса, розум глибоко вразили молоду жінку. Для цієї людини вона «почала нову мрію життя»; за його сприяння знайомиться з редакцією петербурзького журналу «Жизнь», де публікує свої літературно-

критичні статті: «Малороссийские писатели на Буковине», «Заметки о новейшей польской литературе», «Два направления в новейшей итальянской литературе», «Новые перспективы и старые тени».

У 1899р. у Львові виходить друга поетична книжка Лесі Українки «Думи і мрії», письменниця активно друкується в журналах «Народ», «Житє і слово», «Літературно-науковий вісник», готує нову збірку «Відгуки», яка вийшла у Чернівцях 1902 р. У своїй творчості Леся Українка тяжіла до ліро-епосу, вона написала багато поем, серед яких виділяються «Давня казка», «Роберт Брюс, король шотландський», «Віла посестра», «Ізоolda Білорука». І хоч переважають тут сюжети, але це не значить, що авторка відривалась від рідного ґрунту. Незважаючи на «чужі» образи, поетеса ставить проблеми, які були злобою дня тогочасного суспільства.

Творчість видатної письменниці надзвичайно різнобарвна: від романтичної феєрії до патріотичного заклику українців відновити міць своєї держави. Основна тема творчості - національно-визвольна боротьба українського народу, яка чітко проявилася уже в ранніх її поезіях: поема «Самсон», поетичний цикл «Сльози-перли», «Невільницькі пісні», а найвищого піку майстерності досягла в «Триптиху» та «Оргії».

У 1889 Леся зустріла Климента Квітку, українського музикознавця-фольклориста, свого майбутнього чоловіка. З ним вона прожила свої останні шість років життя в Грузії та Єгипті. Невблаганно прогресувала хвороба, з якою вона вела «тридцятилітню війну». Перемагаючи страждання, Леся знаходила силу працювати, за кількам днів написала свою знамениту драму-феєрію «Лісова пісня».

Боротьба і праця – такий був зміст усього життя Лесі Українки, життя, гідного подиву і захоплення. 1 серпня 1913 року в невеличкому грузинському містечку Сурамі відійшла у вічність Леся Українка – великий поет України і жінка з трагічною долею. Звістка про смерть славної дочки України глибокою скорботою озвалася в серцях мільйонів людей. Не лише в Україні, але й у петербурзькій, московській пресі, в Грузії і Білорусії, навіть на

Далекому Сході були вміщені некрологи на її смерть. «З приводу смерті поетеси ми, робітники, прилучаємо свій жаль до великого смутку неньки України. Спи ж спокійно, наша сестро, ти була людиною і не даремно жила в світі. Твоя муза найшла співчуття і в душі робітника»[16, с.71].

Тіло Лесі Українки перевезли до Києва і поховали на Байковому кладовищі. Похорон перетворився у велику народну демонстрацію.

Узагальнення джерельної бази дозволяє виокремити чинники формування світогляду, педагогічних ідей, громадянської позиції, утворення ціннісних основ особистості Лесі Українки, співзвучних системі поглядів української інтелігенції кінця XIX початку XX століть.

Перш за все - це родинне середовище, виховуючись у якому майбутня письменниця не могла не зазнати його плідного впливу на формування власних поглядів, уподобань, нахилів. Її громадянська свідомість, національна гідність, демократичні позиції були закладені саме тут, де панувала демократична атмосфера, високі моральні принципи, відданість народним традиціям, культ рідної мови, праці, освіти, природні здібності, приклад батьків. Найбільший вплив на формування її поглядів справили мати Ольга Косач (Олена Пчілка), рідний дядько Михайло Драгоманов і родичя письменниці: О. Косач - Кривенюк, Л. Старицька - Черняхівська, К. Квітка, Ф. Колессап, І. Косач - Борисова, О. Стешенко.

Особистісні чинники (талант, хвороба, характер, воля, системна самоосвіта). Її харизма, постійний дух непокори, волелюбства, зневага до труднощів, втоми, гордовите бажання ніколи не бути слабкою пояснюється вродженою особливістю натури, стійкістю характеру.

Важливим компонентом формування дитячих вражень Лесі Українки, які вплинули на усе її подальше життя була національна культура, усна народна творчість, музика, яка обумовлювала її естетичні прагнення, потреби, розвиток мотиваційної сфери. Культурне оточення - тісні зв'язки з М. Драгомановим, М. Старицьким, М. Лисенком та іншими прогресивними особистостями того часу посприяли у виробленні власної, особливої, цілісної

філософської системи, яку дослідники характеризують як гуманістичний індивідуалізм. За переконанням Лесі Українки, людина, як Боже творіння, є неповторною і тільки у праці усвідомлює сенс свого існування. Немає нічого гіршого, як залишатися в неволі і спати «камінним сном байдужого раба». Духовний світ людини - це її розум, почуття, воля, віра, переконання, ідеали. Кожна людина повинна мати свою внутрішню свободу: Терпите кайдани – то несвітський сором, / забудьте їх, не розбивши, – гірший стыд.

Особливості суспільно-політичного становища України, імперська політика в галузі освіти спрямували прагнення письменниці на шлях боротьба за українську мову і національну школу. Леся Українка народилася у складний для України час, вона діяла «в ту прокляту добу суспільного маразму на Україні, коли героїчний період історії народу затерся в короткій пам'яті сучасників...» [75, с.37].

Бачачи соціальну несправедливість, вона не могла миритися з цим, прагнула для людей кращої долі, іншого суспільства, побудованого на засадах рівності, братерства, свободи. У вірші «Коли втомлюся я життям щоденним», вона подорожує до країни мрій, країни, де панують і «лагідний час», і «безпечна година», у далекому минулому залишилися дикі страшні часи, про які можна дізнатися лише з дідусевої розповіді. Як митець, письменниця зачіпає важливу проблему відповідальності перед прийдешніми поколіннями за долю своєї країни, за те, у якому суспільстві вони житимуть.

Творчість видатної українки пронизана проблемою свободи та відповідальності. Свободи не лише як мети, за яку варто боротися, а як акту волі, свідомого вибору людини жити у відповідності із загальнолюдськими цінностями. Сила ідей Лесі Українки полягає не у них самих як таких, а в тому, що вони є ідеями тих людей, які використовують їх для практичного втілення своїх ідеалів.

Постать Лесі Українки як людська особистість має колосальну притягальну силу, магічну привабливість. Це була людина виняткової

мужності і принциповості, духовної краси і мистецького обдарування. Великий поет України і жінка з трагічною долею, вона увійшла в свідомість поколінь як символ незламності, свободи, духовності. Для кожного з нас вона є взірцем справжнього патріотизму, любові до життя, до людей, до українського народу, до рідної Батьківщини. Такі постаті є запорукою невмирущості української нації.

Висновки до розділу I

Історію творять особистості, постаті, здатні залишити по собі вагомий слід, орієнтуватися на майбутнє, бути сміливими у своїх переконаннях та творчих пошуках. За твердженням Ольги Сухомлинської, нині «важливо реконструювати розвиток історії педагогіки в Україні, проникнути в глибинні пласти виховних і освітніх феноменів далекого та близького минулого. Найбільш повно й репрезентативно це можна побачити в контексті розвитку національної педагогічної думки - широкого поняття духовної, культурної сфери, до якого, окрім педагогіки, входять і філософія, і релігія, й ідеологія, мораль та етика, а також ціла низка інших складових» [103, с.3].

В умовах реформування національної освіти, особливо важливого значення набуває потреба у збереженні й примноженні національних здобутків, оптимального поєднання новітніх педагогічних ідей з тими, які висловили кращі вітчизняні педагоги, просвітителі, мислителі, митці минулого.

Леся Українка належить до митців, що пережили свій час, твори якої збагатили скарбницю вітчизняної та духовної культури, адже пропагує високі ідеали гуманізму, любові, добра, справедливості, совісті, патріотизму, тих ідеалів, які нині лежать в основі українського національного виховання. Їй належить почесне місце класика української літератури, однак творча спадщина видатної українки є також цінним внеском в скарбницю передової педагогічної думки.

Особистість співачки досвітніх вогнів завжди була у центрі уваги літературознавців, літературних критиків, філософів, біографів, діячів культури. Значний внесок у вивчення біографії, світогляду, творчої спадщини, педагогічних поглядів Лесі Українки зробили В.Агеєва, А.Бичко, М.Кармазіна, А.Костенко, Л.Мірошніченко, Л.Музика, Т.Панасенко.

Аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що педагогічні ідеї Лесі Українки розглядаються з окремих позицій, їх трактування знаходимо у статтях таких авторів, як В.Алтухов, Л.Артемова, О.Березюк, Л.Валентій,

Р.Кубанов, О.Міхно, О.Нагорняк, Л.Потапюк, М.Троханенко, В.Струманський, В.Черненко, Н.Шевченко. З цієї проблеми захищено тільки одну кандидатську дисертацію: В.Черненко «Педагогічні ідеї про національну школу і виховання у творчій спадщині Лесі Українки» (2001). Тож проблематика педагогічного дискурсу творчості Лесі Українки, її педагогічних поглядів вивчені недостатньо.

До чинників, які сприяли формуванню особистості Лесі Українки, її світогляду та педагогічних поглядів відносимо: виховні й культурні традиції сім'ї, зростання в оточенні освічених, національно свідомих людей; український фольклор, фортепіанну академічну європейську музичну культуру; читання наукової літератури, знайомство з класичною світовою літературою; самоосвіта, перекладацька діяльність; особливості суспільно-політичного становища України, активна громадянська позиція та усвідомлення власної суспільної місії.

РОЗДІЛ II.

ПОГЛЯДИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ НА ОСВІТУ Й ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ

2.1. Проблеми рідномовної освіти в творчості Лесі України

Українські землі у ХІХ столітті були поділені між Австро-Угорщиною (Галичина, Буковина, Закарпаття) і Росією (Центральна, Південна, Східна Україна). Український народ, перебуваючи у складі цих імперій не мав національної школи. Уряди цих держав «усе робили, аби викорінити зі школи українську культуру, рідну мову. І робилося це цілеспрямовано, послідовно» [59, с.287]. Згадаємо сумнозвісні антиукраїнські заходи, Валуєвський циркуляр (1863), Емський указ (1876) з відомим формулюванням, щодо української мови: «такого языка, нет, не было, и быть не может» [28,с.110], закриття українських театрів, заборону української дитячої книжки, скасування української преси тощо.

Усе це викликало бурхливу реакцію української еліти, саме тоді була обґрунтована ідея соборності України, відстоювання прав українців на навчання рідною мовою. Діяльність просвітителів, педагогів, інтелігенції у цей період, як зазначають дослідники, відбувалася за певним поділом, який проходив не за територіальним принципом, а за світоглядним, за типом мислення, своєю національною ідентифікацією. До таких належала і Леся Українка, для якої мова була одним із найбільш стабільних і чітко визначених компонентів етнічної культури, відмітною рисою етнічної диференціації:

Горда, ясна, огнистая мова!

Ллється промінням річ та велична!

Та ми прагнем лиш людського слова,

І німа для нас мова одвічна... [110, с.173].

Належність до мовної системи сприяє етнічній ідентифікації, є чинником збереження етнокультурних традицій. На «соціокультурному рівні саме ця підсистема регулює міжетнічні спільноти. Тобто мовна складова є на

одному з перших по значущості місць у визначенні того, що ми називаємо етносом, а саме етносом українським, величезна кількість проблем якого за останні століття була пов'язана зі спробами усунути українську мову спочатку з політичного, освітнього, а потім і побутового вжитку. Але ж саме рідна мова забезпечує нормальне функціонування і єдність етнічного організму в усіх його проявах» [96, с. 107].

Це добре розуміла Леся Українка, яка зростала в україномовній родині, де батьки дбали про рідномовне навчання і виховання, культуру мовлення. Загальновідомим є факт про те, що її мама була серед тих небагатьох свідомих українців, що 1905 року добилися дозволу на україномовну пресу, в 1907 році уже разом із Лесею підписала заяву міністрові освіти з вимогою навчання українською мовою. Аби не зросійщувати власних дітей, мати організувала для них початкову домашню освіту, вивчення творів Куліша, Марка Вовчка, Гулака-Артмовського. Не дивно, що Леся змалечку спілкувалася чистою українською мовою, дотримувалася мовних норм, старалася уникати русизмів і спотворення рідної мови суржилом.

Час, на який припадає повна офіційна заборона української мови у царській Росії, несвобода національного духу мав і інші культурні прикмети: українська мова все ж таки функціонувала на побутовому рівні, творилася у фольклорі, творчості прогресивної української інтелігенції. Як зазначає Л.Мацько «зривання пут всіляких заборон і обмежень з української мови, пошук шляхів розвитку нової української літературної мови, вироблення правопису і кодифікація лексичного складу, розширення функціонального поля української мови в українському суспільстві на теренах українських земель – це певний і міцний крок до зростання в українців національної свідомості, до визволення з неволі політичної й економічної, до національного усамостійнення, це надія на майбутнє державницьке життя української нації» [62, с.135]. Ці ідеї сповідувала тогочасна прогресивна українська еліта, яка мала до краю загострене відчуття свого ущемленого національного буття; ними жила й Леся Українка.

Її думки, висловлювання про стан української мови репрезентували позицію національно свідомої особистості, яка, досконало знаючи 11 мов, у час тотальної заборони української мови, усього українського культурного життя зробила свій вибір на користь української мови. Це засвідчує лист до М. Павлика від 27 березня 1893 року щодо можливості переїзду до Львова й викладання іноземних мов у галицьких гімназіях, у якому йдеться про те, що вона, добре володіючи французькою, німецькою, італійською, англійською, польською мовами, вимову має в «російській мові гіршу, ніж у французькій, характерну для українки, і менше всього була б охоча, власне, сю мову викладати» [57, с. 57-58].

У листі до Осипа Маковея (12.11. 1893 р.) бачимо міркування письменниці про критичне становище української мови, школи, про порушення громадянських прав українців у підросійській Україні: «... якби у нашої мови були такі права в Росії, які є в Галичині, то я твердо вірю, що й ми не zostалися б позаду, а тепер хто хоче кидає камінь на українців, пригнічених школою, урядом, громадськими інституціями » [57, с.180]. У іншому листі, до свого дядька Михайла Драгоманова, Леся говорить про свої наміри здійснювати перекладацьку діяльність, щоб не дивитися на світ через російське вікно, що спричиняє, породжує «невдалий дилетантизм» , та ще й тому, що російські автори так пишуть «наче люди з зав'язаними очима» – сумбурно, безпомічно на думки та фантазію, безпорадно в рішенні навіть елементарних психологічних проблем» [57, с.236].

Свідому національну позицію поетеси засвідчує також її гострий осуд мовної політики російського царизму, рішучий протест проти заборони української мови, друкованого українського слова, освіти українською мовою, а також активна участь у національно-просвітницькій роботі. 26 лютого 1905 року члени київської «Просвіти», вшановуючи пам'ять Т.Шевченка, у міністерство народної освіти Росії за підписом 500 осіб надіслали клопотання «Потреби української школи» з вимогою дозволити українцям навчання дітей рідною мовою. Два роки на підтримку цієї акції

надходило тисячі листів. У 1907 році клопотання було надіслане повторно, поруч із підписами П.Житецького, М.Лисенка, О.Пчілки стояв також підпис дворянки Лариси Косач, яка згодом напише дуже знакові й промовисті слова:

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,
Той, що зди́ма вражі голови з плеч? [108, с.92].

Зауважимо, що просвітницька діяльність Лесі Українки не обмежувалася тільки політичними виступами та публіцистичними статтями. Вона плідно працювала і над створенням творів різних жанрів для українських дітей, які мають досконалу стилістичну форму, написані добірною українською мовою, пронизані гуманізмом, високою художньою майстерністю, любов'ю до рідного слова. Ці дитячі твори й сьогодні вивчаються у початковій школі: «На зеленому горбочку», «Літо краснее минуло», «Мамо, іде вже зима», «Тішся, дитино, поки ще маленька», «Веснянка», «Дитячі ігри, пісні й казки», «Народні пісні до танцю», прозові казки «Метелик», «Лілея», «Біда навчить».

Поетичну мову письменниця вважала найприроднішою мовою, слово було для неї не тільки засобом вираження творчої думки, а й порадником, навчителем, божественним промінчиком, який приносив полегшення і радість у час страждань:

І любо так, і серце щастям б'ється,
Думки цвітуть, мов золоті квітки.
І хтось немов схиляється до мене,
І промовляє чарівні слова,
І полум'ям займається від слів тих,
І блискавицею освічує думки... («Як я люблю оці години праці»).

Леся Українка була переконана в тому, що мова найкраще виявляє внутрішню своєрідність нації, її психологічну структуру. Вона є не просто засобом вираження думки, а індивідуальним способом її перетворення,

декодування. Тому кожне слово, як і кожен словесний твір потрібно розглядати і як творчу діяльність того, хто висловлюється, і як аналогічну творчу діяльність того, хто це сприймає. Звідси й випливає переконання письменниці про те, що лише твори, написані рідною мовою, можуть збудити глибинні почуття. переживання, аналогічні авторським.

В творчості видатної письменниці бачимо органічне поєднання педагогічних поглядів із енергією рідного слова, його возвеличенням, культивуванням. Слово для неї набуває особливого значення - могутньої духовної зброї, сили людського духу. Тобто, слово - не лише мовна одиниця, а й певний енергетичний згусток, символ божественного начала, носій певних ідей. Це могутня сила, яка може знищити людину, а може й підняти з колін, вселити надію, духовно очистити, захистити:

Слово, моя ти єдина зброє,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може, в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів [108, с.92].

Ці рядки стверджують віру автора у слово животворяще, дієве, слово, яке допоможе людині збагатитися духовно, зберегти своє національне і людське єство, тобто «людяне в людині». Саме таким словом поетеса возвеличила перед світом Україну, заклала основоположні принципи мовної освіти й національного виховання молодого покоління.

Лесю Українку справедливо вважають одним із творців сучасної української літературної мови, оскільки вона дала світові чудові зразки художнього, публіцистичного, наукового ділового, епістолярного стилів мови. У її епістолярній спадщині знаходимо чимало висловлювань про рідну українську мову, культуру мовлення, які стали крилатими (ДОДАТОК А), засвідчують високий лінгвістичний потенціал видатної особистості:

Я не на те, слова, ховала вас
І напоїла кров'ю свого серця,
Щоб ви лилися, мов отрута млява,

І посідали душу, мов іржа.
 Промінням ясним, хвилями буйними,
 Прудкими іскрами, летючими зірками,
 Палкими блискавицями, мечами
 Хотіла б я вас висловить, слова! [110, с.196].

Чимало слухних думок вона висловлює щодо стилістики мови, культури мовлення, дотримання мовних норм. Як приклад, наведемо лист до М. Кривенюка від 13 листопада 1902 р., читаючи який можемо зробити висновок про те, що поетеса відстоювала чистоту української мови, засуджувала суржик, засмічення її іншомовними словами, зокрема русизмами, оскільки їх поширення призводить до неточного вживання деяких українських слів: «Стиль його так собі, але й не дуже поганий, видно значний вплив російських брошурок сього напрямку (фраза більш російська, ніж українська). Треба б раз назавжди прийняти, що слово зараз по-українськи значить - хутко, незабаром, але не тепер, в даний момент» [41, с.641]. Письменниця вважала, що у випадку запозичення з інших мов лексики для найменування тих понять і явищ, які досі не вживалися у мовленні українців, доцільно використовувати спосіб транскрипції, який дозволяє фонетичним засобам української мови відтворити особливості запозиченого звукомовлення.

Також вона неодноразово наголошувала на тому, що в українській літературній мові не потрібно використовувати активні дієприкметники, позаяк по-українськи вони здаються дуже незграбними, тобто, їх треба якось обходити, наприклад, стрейкувавши: «щодо самого слова «страйк», то його слід писати страйк, як пишуть галичани; вони так пишуть не під німецьким впливом (ай замість ей), а тільки правильно читають се англійське слово (strike і не можна інакше вимовляти, як на ай)» [41, с.643]. Леся Українка переймалася чистотою рідної мови, її доступністю і зрозумілістю усім носіям, виступала проти засмічення безграмотними виразами й фонетичними помилками, вона говорила про те, що у творах для масового читання

потрібно застосовувати прості синтаксичні конструкції, користуватися короткими, лаконічними реченнями.

Добре знаючи усну народну творчість, просту народну мову, письменниця вважала, що уведення в широкий обіг діалектних слів збагачує загальнолітературну лексику, однак при цьому радила невідомі й маловживані лексеми пояснювати у примітках, або є контекстуальним розкриттям їх смислу у самому тексті: «Щодо мови, то я виправила москалізми і погану фонетику (наприклад), пАганий замість поганий)... До речі, по-українськи вживається вчитися чого, а не вчитися чому (як то скрізь уживається, під рос. впливом)» [41, с. 655].

У мовних дискусіях кінця XIX - початку XX століття вона відстоювала думку про те, що вкрай необхідно розбудовувати «культурну», тобто нормативну літературну мову, виробляти публіцистичний і науковий стилі української мови, здійснювати освіту рідною українською мовою. У листуванні, публіцистиці, рецензіях Леся постійно порушувала питання культури мови, етики спілкування, індивідуальної манери письма, унормованості стилю. Зокрема, у праці «Замітки з приводу статті «Політика і етика» наголошує на потребі оздоровлення полемічного стилю, доречного використання окремих мовних конструкцій: «Може б, наш український гумор обійшовся без тої нетовченої солі, що пересипає грубо всі наші часописи... Коли наш розум має розвиватись і йти вперед, чому наше почуття має йти назад і приймати те, що відкинув давно наш народний гумор у своїх ліпших об'явах? Час уже встановити виразну різницю між корчемним і публіцистично-ораторським стилем хоч принаймні передових партій» [74, с.40]. Ці думки звучать особливо актуально у сьогоденні, коли оцей грубий, корчемний (базарний) стиль ми чуємо з екранів телевізорів, у виступах політиків та громадських діячів.

Лесині міркування про мову як національну самобутність, зустрічаємо не тільки у публіцистиці, а і у художніх творах. У поемі «Бояриня» (1910 р.), як зазначає І.Фаріон, фокусом мовної свідомості стають антропоніми - власні

імена людей. Автор вустами головної героїні твору Оксани висловлює подив, що українці, проживаючи в Москві, відмовляються від автентики, вживають московські форми імен: «Ванька? Чому ж би не Івась? Так тут зовуть, то й ми вже звикли. <...> А як же ти тут звешся?». - Аннушка. Чи ба! Ганнушка. Ні-бо, Аннушка, Оксано. - Не вимовлю. А як по-їхньому Оксана буде? - Аксінья чи Аксюша. - Щось негарно. Оксана мовби краще. Ти, Ганнусю, мене таки Оксаною зови [112, с.213]. Ці думки суголосні з міркуванням багатьох прогресивних лінгвістів і філософів того часу, які, обстоюючи потребу навчання українською мовою, наголошували на тому, що мова - це своєрідний механізм кодування, зберігання й передачі інформації, який структурує зміни в етнічній групі. Належність до мовної системи сприяє етнічній ідентифікації, а також є тим вагомим чинником, який відіграє ключову роль у збереженні етнокультурних традицій. Мова є своєрідною ментальною карткою людини, її ідентифікаційним паспортом, тож слова великої поетеси «Хто нікчемну душу має, то така ж у нього мова» [108, с.94] завжди будуть на часі.

Окремо потрібно сказати про мову творів Лесі Українки. Дослідники вважають її зразковою і неперевершеною, оскільки відзначається багатством тропіки і риторичних фігур, красою і витонченістю граматичних форм, емоційною забарвленістю, асоціативністю, своєрідністю підтексту, глибиною ідейно-тематичного змісту текстів.

Поетичне слово Лесі Українки особливе, тут промовляють щирим голосом зорі, небо ронить сльози, а вічно смутная сосна співає. Мовотворчість великої українки вмістила в себе:

- і ритміку народних мотивів, і дитинну сердечність, і материнську ласку: «Місяць ясененький, промінь тихесенький кинув до нас»; «Ой вишеньки-черешеньки, червонії, спілі»;

- і ніжність та гіркоту кохання, шаленство любові й чорні струни печалі: «Все, все покинуть, до тебе полинуть,/Мій ти єдиний, мій зламаний квіте!», «Хотіла б я тебе, мов плющ, обняти», «Не жаль мені, що я тебе

кохаю», «Коли дивлюсь глибоко в любі очі, в душі цвітуть якісь квітки урочі», «Я марила всю ніченьку про тебе, мій паниченьку», «Кохання – як вода – плавке та бистре, рве, грає, пестить, затягає й топить», «Не жаль мені, що я тебе кохаю, Та в нас дороги різно розійшлись», «Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці має те, що не вмира!»;

- і всеосяжну любов до рідної землі: «Сторонньо рідна, коханий мій краю!», «Кохана стороно моя», «І все-таки до тебе думка лине»;

- і філософську глибинність роздумів про наболіле: «Що за дивна сила слова! Воржбит якийсь, та й годі!», «Не єдиним хлібом живе людина, але кожним словом, що з Божих уст виходить», «Над всіх старшин найстарша правда», «Лиш боротись значить жити!», «Ми паралітики з блискучими очима, / Великі духом, силою малі, / Орлині крила чуєм за плечима, / Самі ж кайданами прикуті до землі», «Я піду за волю проти рабства. / Я виступлю за правду проти вас».

Діапазон її творчості є надзвичайно промовистим і метафоричним, що засвідчує особливе бачення автором українського світу: лебідь сплеснув білим крилом; огнем-блискавицею жаль...розточився; на серці кремінь; осінь шарпнула шати кривавії; сніг загорівся; шпиль усміхнувся новою красою; у палати королівські загостили жаль та туга; мов сопілка співа пісок та ін.. Аналізуючи творчість великої поетеси, інша велика поетеса іншого часу - Ліна Костенко зауважила: «Колись російське суспільство, після «Горя з розуму», заговорило мовою Грибоєдова. Незмірний жаль для нашого суспільства, що воно через ряд об'єктивних і всіляких інших причин не заговорило мовою Лесі Українки, мовою справжнього інтелігента, що акумулювала в собі все – інтелект і народну стихію, національну своєрідність і найвищої проби, культуру мислення» [42, с.54].

Отже, Леся Українка у своїй творчості гідно продовжила родинну традицію виховання мовно свідомої особистості. Вона відверто засуджує політику зросійщення й заборон українського слова, відстоює право

українців на шкільну освіту рідною мовою, бере активну участь у національно-просвітницькій роботі.

Письменниця послідовно відстоювала чистоту української літературної мови, виступала проти її засмічення іншомовними словами, особливо русизмами, поширення яких призводить до викривлення першопочаткового значення українських слів.

За її глибоким переконанням, успіхи у навчанні й вихованні дитини пов'язані із широким впровадженням освіти на рідномовній основі. Тільки це є єдино оптимальним шляхом до повної реалізації ідей просвітництва, популяризації наукових знань серед широкого загалу. Відстоюючи право свого народу на національний поступ, видатна українка добре усвідомлювала, що національна ідентичність найповніше виявляється у формах і категоріях рідної мови. Тому й повсякчас наголошувала на тому, що українська мова для українців є джерелом національної самосвідомості, самобутнього світобачення, гідності й незалежності.

2.2. Леся Українка про рідну школу та роль учителя у формуванні особистості школяра

Дослідники життя і творчості Лесі Українки справедливо зазначають, що в історії української педагогіки яскравою сторінкою є її освітня діяльність і педагогічні погляди, які є найменш дослідженими у науковому лесезнавстві. Окремі розвідки, наприклад, В.Алтухова, О.Міхно, Л.Потапюк, В.Черненко наголошують на тому, що творча спадщина геніальної поетеси є цінним внеском не тільки у скарбницю вітчизняної та світової літератури, а й прогресивної педагогічної думки, хоча вона й не залишила нам розгорнутого й систематичного викладу своїх педагогічних думок. Однак, власне освітньо-виховна діяльність, погляди на чинники формування особистості, позиції щодо розвитку національної школи та виховання потребують більш детального аналізу.

Зауважимо, що любов до педагогічної праці Леся успадкувала від матері, яка завжди приділяла велику увагу вихованню й освіті своїх дітей. Леся Українка, як старша сестра, часто брала на себе обов'язки виховательки та вчительки: влаштовувала різні дитячі свята, театралізовані спектаклі, вчила іноземних мов, грі на фортепіано. «Леся завжди знаходила час приділити увагу і нам, своїм молодшим сестрам і братові,- згадувала сестра Ісідора. - У мене, наприклад, першою учителькою музики, а також і французької мови була Леся. Ту науку під Лесиним керівництвом я й досі згадую з вдячністю, так вона вміло провадила її, така лагідна, бадьора, часто навіть весела, так терпеливо ставилася, коли я чогось одразу не могла виконати, хоч вимагала великої пильності, поки не досягнула гарних наслідків» [81,с.33].

Леся була талановитим організатором дозвілля свої сестер, племінників, друзів. У Колодяжному вона організувала ляльковий театр, разом з родиною, як режисер, художник, артист поставила мамину п'єсу «Кармелюк», а також дитячі опери Миколи Лисенка «Зима й весна», «Пан Коцький», «Коза-дереза». Остап Лисенко у своїх спогадах так про це пише: «Вся опера - для дітей: і глядачі, і виконавці - діти. Леся ... на самих спектаклях була і режисером, і балетмейстером. Клопітка то була справа, де всі дійові особи були ми, діти. Пам'ятаю, що саме я завдавав їй найбільших прикрощів, бо партія вовка довго не давалася мені, п'ятирічному виконавцеві. Режисером Леся виявилася на диво терплячим» [55, с.249].

Сестра Ольга також із вдячністю згадує, що Леся була прекрасним педагогом, уміла своїми оповіданнями, казками, піснями розважити мінорно настроєного старшого брата та заспокоїти і вкоськати упертого й невгамовного молодшого. Успадкувавши від мами педагогічний талант, Леся уміла знайти спільну мову з будь-якою дитиною, до кожного підбирала свій ключик, застосовувала індивідуальний підхід. «Я й тепер дивуюсь - звідки в неї бралось стільки енергії, любові до цієї справи, а головне терпіння й витримки» [114, с.3], - писала Галина Лисенко.

У спогадах сестер Косачів знаходимо й згадку про успішне репетиторство Лесі Українки: підготовку до навчання у третьому класі четвертої Київської гімназії молодшого сина Михайла Драгоманова Зорі та кузенів, синів тітки Олександри Косач-Шимановської Антона й Павла до навчання в училищі.

Перебуваючи на лікуванні у Єгипті (1909-1910), тяжко хвора, вона протягом п'яти місяців на віллі «Континенталь» займалася репетиторством із дома українськими підлітками-гімназистами Дмитром та Миколою Охріменками. Заняття поділялися на дві частини: перше було за гімназійною програмою, а друге проходила у формі бесід, оповідань про минуле, у ході яких Леся доступно пояснювала головну ідею того чи іншого художнього твору, особливості основних літературних течій. Якось Леся побачила свого учня в саду зі сльозами на очах - він читав книгу «Хатина дядька Тома» Г.Бічер-Стоу. Микола з несподіванки збентежено закрити обличчя руками. Про її педагогічний талант, такт, кращі людські якості, він згодом писав: «Лариса Петрівна промовила: Не соромся, Колю, хоч мені цілком зрозуміла твоя ніяковість і стурбованість, адже чоловічій плач не до лиця. І недобре, коли це бачать жінки, особливо молоді дівчата. Але я не така вже молода, - це перше, а друге - я твоя вихователька і друг твоєї матері. Та є ще й третє: я сама в дитинстві плакала над тяжкою долею Тома і його друзів, і мені приємно, коли люди співчують цим знедоленим героям роману» [76, с.74].

Під час лікування у Єгипті Леся Українка займалася самоосвітою, вивчила арабську мову. Тож взялася навчати двох арабських хлопчиків - Мухамеда і Саїда. Успіхи, яких вона досягла, вразили історика Дмитра Яворницького: «Арабчата, — пише він, — легко засвоювали знання, які так щедро, з любов'ю віддавала їм наша поетеса. У зв'язку з такими думками (індивідуальний підхід, гуманізм, врахування вікових особливостей) доречним видається сказати про елементи педагогіки співробітництва, які на сьогодні часом іменуються під терміном «новації» [52, с.395].

Зауважимо, що педагогічні погляди Лесі Українки щодо змісту навчання й виховання, основних методичних вимог до роботи з дітьми, професійних якостей вчителя, створення підручників формувалися протягом спілкування з М.Драгомановим, М.Костомаровим, дружби з народною вчителькою А.Макаровою, М.Биковською, грузинськими педагогами Ш.Читадзе та Хундадзе.

Питання освіти й культури були у центрі дискусій тих людей, які змалку оточували дівчинку. Тож цими питаннями вона цікавилася з раннього дитинства, мріяла про розвиток національної освіти, української школи. З цього приводу своїми думками неодноразово ділилася з рідним дядьком, відомим істориком Михайлом Драгомановим, якому в одному із своїх листів (серпень 1891) писала: «Одно лиш мене тішить, що вже наші люди зачинають більше думати про власну освіту, а не вдовольняються самою казенною наукою, як то було ще недавно [56, с.112]».

Усі виховні проблеми Леся Українка розв'язувала крізь призму завдань громадянського виховання. Політичний, філософський і літературний розвиток того часу висунув на перший план ідею свободи особи, індивідуальності її світобачення, світосприйняття, пошук особистої долі, особистого щастя. Національній пасивності Леся Українка «протиставляє активність кожної індивідуальності у боротьбі за свободу» [7, с.71].

Думки поетеси про народну освіту органічно вплетені у систему її життєвих поглядів і переконань, в основі яких - національна ідея. Основоположним принципом філософії поетеси була відмова від народного плачу по колишній Україні і зосередження на власних зусиллях щодо діяльної праці для свого народу, для нового життя. Її практична програма так і називалася «за нове життя». На просвітницькій ниві - це було національне виховання.

Однією із гострих проблем тогочасної освіти була нестача якісних підручників для навчання. Тодішні шкільні підручники були схоластичними, приглушували думку дитини. З цього приводу у листі до дядька Михайла

Драгоманова вона писала: «Якби я могла, то я б віником вимела усе те «героїчне» сміття на смітник, там би йому лежати, а не людям голову туманити». /.../ Я про сі речі не можу спокійно говорити, бо мене болить, коли я про се згадую, я занадто близько бачу, як людей в тім'я б'ють героїчними книгами і як мало людей, що б'ються проти сього. Погибель і нещастя наше сей героїчний напрямок в ділі народної просвіти» [56, с.137].

На думку письменниці, дітей треба спонукати до самоосвіти, самовиховання, творчої думки. Тож для своєї молодшої сестри Ольги у дев'ятнадцять років Леся написала «Стародавню історію східних народів», підручник, який вирізнявся доступністю, лаконічністю, цікавим викладом матеріалу і на думку фахівців, з точки зору принципів дидактики (науковість, систематичність, доступність) на той час був досконалим. У своєрідній формі він відображає уявлення автора про зміст і засоби навчання історії та особливості дидактичного процесу загалом.

Під час праці над текстом підручника (1890-1891, с. Колодяжне), авторка постійно консультується з М. Драгомановим, який надсилає племінниці необхідні матеріали, дає слушні методичні поради. У 1891 р. книга на 15 аркушів (250 сторінок) була завершена, однак надрукована тільки у 1918 р., уже після смерті Лесі Українки в Катеринославі її молодшою сестрою за власні кошти.

Книгу відкриває передмова, у якій подане авторське розуміння освітніх засад історичної науки у системі інших наук. Основний зміст викладено у шести розділах, кожен з яких розповідає про окрему стародавню державу. Розділи поділені на 36 глав. Навчальний матеріал чітко структуровано, у подано логічній послідовності, з урахуванням основних принципів навчання. У цікавій формі, доступно викладено історію індусів, мідійців, персів, єгиптян, ассірійців, вавилонян, фінікійців та ізраїльтян, яскраво описано їхній державний устрій, видатних діячів, закони, звичаї, віру, виникнення та розвиток торгівлі, ремесел, науки й культури. Особлива увага автора зосереджена на розвитку письменництва, літератури, мистецтва. Для

посилення емоційного фону, яскравості викладеного матеріалу в підручнику також вміщено й біблійні легенди.

Цінним у цьому підручнику є присутність автора; подаючи навчальний матеріал, Леся роз'яснює читачеві висловлені думки, зрозуміло висвітлює історичні процеси й обґрунтовує факти. Такий підхід дозволяє збудити думку, мислення, зацікавити, спонукає до порівнянь, логічних висновків, допомагає зрозуміти хід історичного процесу. Давні історичні події автор висвітлювала крізь призму осмислення долі свого народу, своєї Батьківщини: «Як могло статися, що народ єгипетський, талановитий і працьовитий, дався запрягти себе в те ярмо? Запевне те ярмо закладали не раптом, а дуже помалу, от хоч би як у нас на Україні...» [109, с.153-154]. Жоден історичний факт чи явище авторка не згадує без посилання на джерело. Серед важливих джерел пізнання історії того чи іншого народу наголошує мову й усі види словесності: «Вдачу, думки та світогляд народу найбільш видно з його віри та мови, бо в їх одбивається все, що думають люде про природу і про самих себе» [72, с.558].

Основною відмінністю Лесиного підручника від інших була відсутність догматизму, схоластики, це був у певному сенсі новаторський підручник з орієнтацією на дитяче сприйняття, цікавим викладом матеріалу, що спонукав до самостійного мислення, учив робити висновки, порівнювати й зіставляти факти. Така особливість була, певно, зумовлена тим, що книга писалася з великою любов'ю, а це, на думку її автора «великий шанс до педагогічної придатності праці» [72, с.560].

Крім підручника «Стародавня історія народів Сходу», письменниця уклала збірник «Дитячі ігри, пісні та казки Ковельського, Луцького і Новоград-Волинського повітів Волинської губернії», збірник «Народні мелодії з голосу Лесі Українки».

Довгий час письменниця виношувала задум окремої праці з історії України. Ця ідея звучить у листуванні з М.Драгомановим, а в більш чітко окреслюється 13 листопада 1902 року у листі до М.Кривинюка, де

просвітителька обґрунтовує план написання науково-популярного нарису з історії України, акцентуючи певні «незручні» моменти у тогочасному трактуванні української історії, зокрема, московсько-українських відносин: «з історичних моментів спинюся найбільше на ролі запорожців..., зачеплю популярні постаті Палія, Гордієнка, Залізняка. Покажу, як зруйнування Січі було останнім і найбільшим способом до цілковитого закріпощення люду, бо не стало ні схову для втікачів, ні прикладу комуністичного господарства на Україні, ні остраху для панів» [57, с.272]. Мета написання означеної праці – об'єктивне висвітлення історичних фактів, власний неупереджений підхід до рубіжних етапів української історії: «може моя компіляція послужить хоч якимсь протиядям тим брошуркам про Хмельниччину і «воссоединение», що служать досі історією України... і може таки труять не раз думку народну» [57, с. 274]. Письменниця ретельно підбирала назви майбутньої публікації, серед варіантів були такі: «Наша воля під білим царем», «Наше життя під царями московськими, православними». Остаточо вона зупинилась на назві «Яке наше життя під московськими царями» й планувала видрукувати брошуру у Женеві. Подальша доля цієї публікації невідома, відомостей про означену брошуру немає, проте очевидним є те, що в основу її написання була покладена історіософія Михайла Грушевського, що ґрунтувалася на синтезі ключових українознавчих понять: територія, народ, держава.

Маючи практику вчителювання у родині, будучи авторкою підручника та дитячою письменницею, Леся Українка особливо переймалася проблемами освіти й культури, гостро критикувала відсталість церковно-патріархальних шкіл, де панувала муштра та процвітало зубріння. Характеризуючи царську Росію у статті «Голос однієї російської ув'язненої», просвітителька порівнює цю країну з Бастилією, в'язницею для усіх тих, хто любить волю, прагне кращої долі для свого народу. До прикладу, «у 1897 р. серед сільського населення Волинської губернії, за статистикою, грамотних

було лише 17, 2 %, а початкова освіта перебувала у повному занепаді» [51, с.44].

Школу Леся Українка розглядала як середовище виховання молодого покоління національно свідомих українців відповідно до кращих національних традицій. Тому так болісно реагувала на стан початкової освіти в царській Росії, становище вчителя та особливості виховання підростаючих поколінь. Істинний стан освіти того часу письменниця розкрила у критичному нарисі «Школа» (1895), опублікованому в журналі «Народ». Приводом для написання цієї статті стали відвідини подруги Мані Биковської, яка вчителювала у волинському селі Піддубці неподалік Луцька. Леся була вражена надзвичайно важкими, неприйнятними умовами праці педагога, невиплатою заробітної плати, злиденною обстановкою, у якій навчалися діти. На громадське обговорення вона винесла злободенні на той час проблеми, окремі з яких залишаються актуальними й у сьогоденні. Це вкрай критичний стан навчально-матеріальної бази школи, запустіння, відсутність елементарних побутових умов, бідність, нестерпні злидні учителів, жахливі умови їхнього проживання: «Голі стіни, полупана стеля і ще більш полупана груба, біля груби ослінчик з кухлем і мискою до умивання, потім шафка маленька, під другою стіною стіл, – на сей час він був присунутий до ліжка, – скриня та відомі поломані вже стільці, та от і все. /.../ Ми сьак-так помостилися, постелилися і полягали спати, причому вікно треба було замкнути подушкою, бо одна шибка була вибита» [110, с.335-336].

Леся Українка з гіркотою говорить про брак навчальних програм, якісних підручників, навчальної літератури. У бібліотеці для позакласного читання можна було знайти лише церковні книги: «Житие св. Симеона Столпника», «Житие св. Григория», молитовник, «Краткий катехизис», «Закон Божий», «Задачник»; арифметику, кілька тоненьких букварів, читанки Паульсона, кілька виданнів «Посредника» [110, с.337]. Обюрювала просвітительку й нестабільність, перерваність навчально-виховного процесу, залежність від примх місцевого батюшки «Ну, - кажу я товарищі, - оце ж я

приїхала подивитись на твою академію, як то ти тут людей просвіщаєш. - Шкода, не побачиш, запізно приїхала. - Як се? Таж тепер половина квітня, що ж се у вас так рано вакації? А ти ж писала, що скоро екзамени почнуться. - Не буде екзаменів. - Чому? - Батюшка не хоче, ... каже: «Нащо їм ті екзамени, нехай ідуть бидло пасти» [110, с. 335]. Усе це призводило до того, що за ті короткі проміжки часу, коли діти відвідували школу й не навчалися церковному співу, вони заледве уміли читати й писати без великих помилок.

Критикувала Леся й тогочасні середні школи, у яких також процвітала муштра, зубріння, фізичні покарання. Допмагаючи брату в навчанні, Леся з гіркотою писала у листі до дядька (30 серпня 1892 р.), що їй доводиться товкти відмінювання і дієвідмінювання латинської мови всю зиму і всю весну, найбільше - перед іспитами, то іспити з латинської мови були складнішими, ніж із математики, зазначаючи при цьому: «Я щодалі, то більше впевнююся, як добре, що мама не віддала мене в гімназію, бо гімназія хоч би не зломила мене, то все-таки б пригнітила» [56, с.162].

З демократичних позицій Леся Українка розглядала і роль вчителя народної школи, приклад якого повинен надихати вихованців. Вона обстоювала право на навчання дітей українців рідною мовою, виступала за поліпшення політичних прав і матеріально-побутових умов народних учителів, водночас висуваючи високі вимоги до них: «Якщо вчитель... добрий, освічений, то й учні знають те, що потрібно знати...» [110, с. 349].

Ідеалом вчителя для Лесі Українки були її батьки, ті люди, які вплинули на формування педагогічних поглядів: М.Драгоманов, М.Лисенко, М.Старицький, І.Франко. Спробувавши себе у ролі вчителя, Леся Українка, звертаючись до своїх молодших сестер так окреслила своє розуміння ідеалу педагога: «Для вас, мої дорогі сестри і брати, я хотіла б бути енергійною, міцною, з ясним, хоч і поважним поглядом, з сильними руками, здатними до постійної і путньої роботи, з нормальним серцем і здоровою душею» [48, с.47]. Ці слова стали своєрідним педагогічним маніфестом просвітительки, яка до основних складових ідеалу вчителя відносить: любов до дітей,

повагу до їхньої особистості; освіченість; уміння належним чином спрямувати інтелектуальні інтереси й моральні прагнення учнів. Це людина чесна, з високою гідністю й почуттям патріотизму, людина широкого кругозору, здатна зрозуміти дитячу психологію, інтереси й потреби дитини; людина, віддана своїй професії і своєму народові. Ідеал кращого вчителя письменниця змалювала в образі Антея («Оргія»), героя-патріота з ясним, оптимістичним, бадьорим світоглядом, який наголошував на потребі післяшкільного навчання, потребі багато читати, торувати шлях у науку, ніколи не зазнаватися, не зупинятися на досягнутих успіхах, удосконалювати себе. Як творча, духовна особистість, учитель зобов'язаний стати прикладом для своїх вихованців, бути їм дороговказом.

Ще одним аспектом педагогічної діяльності Лесі Українки є освіта дорослих. Письменниця наполягала на організації колективних читань для народу, його просвітництва, навіть склала каталог видань для таких читань. Особливе місце у ньому відводилося популярним брошурам, які об'єктивно висвітлювали вітчизняну й світову історію, давали уяву про найважливіші соціально-політичні проблеми. Високо цінуючи розумові здібності українців, Леся зазначала: «Я думаю, що наші люди від природи дуже розумні, бо їх навіть волинські школи не можуть дурними зробити, а для цього немало витрачено зусиль» [106, с.336].

Актуальною педагогічною проблемою письменниця вважала брак літератури для дитячого читання, обмежену кількість україномовних книг. Тож сама писала високохудожні твори для дітей і про дітей, які увійшли до скарбниці української дитячої літератури. Вірші під загальною назвою «Дитяче» та прозові казки для дітей «Лілея», «Метелик», «Біда навчить» публікувала у журналах «Дзвінок», «Молода Україна», «Ілюстрований бібліотеці для молодіжі, міщан та селян». Тематика цих творів різна, але має спільну виховну основу, пройнята любов'ю до дитини, гуманізмом, повагою до матері, природи, ідеями добра й морального імперативу («Вишеньки», «На зеленому горбочку», «Мамо, іде вже зима», «Колискова», «Пташка»,

«Метелик», «Веснянка», «Поле», «До української дитини», поетична казка «Лілея» та інші). Вірші поетеси плекають у юних читачів любов до рідного краю, збуджують кращі душевні порухи, сприяють екологічному, моральному, трудовому, патріотичному вихованню.

Погодимося із думкою дослідників про те, що Леся Українка розробила своєрідну й цілісну філософську систему, яку можна охарактеризувати як гуманістичний індивідуалізм [63, с.87]. За її глибоким переконанням, врятувати людство від занепаду спроможна тільки духовність, людяність у людині, без неї людина є просто біологічною істотою. Гуманістичний ідеал людини вона вбачає в особистості моральній, високосвідомій, духовній, здатній відстоювати власну гідність, піднятися з колін, боротися за волю свого народу. Саме про це духовне єство людини, цей незламний стрижень вона говорить у вірші «Мій шлях»:

Коли я погляд свій на небо зводжу,
Нових зірок на ньому не шукаю,
Я там братерство, рівність, волю гожу
Крізь чорні хмари вглядіти бажаю,
Тих три величні золоті зорі,
Що людям сяють безліч літ вгорі [110, с. 127].

Творчість Лесі Українки, життєве кредо, педагогічні погляди свідчать про її подвижництво, вірність національним ідеалам, є вагомим внеском у справу відродження національної освіти та виховання. Вона завжди була сповнена усвідомленням національної гідності, у листі до М.Павлика(1903) писала: «...поки я не скинуся спогаду про абсолютно невірну Україну, я не можу, не сила моя скинутися того, чого досі не скинулася при гірших умовах. Тоді треба скинутися мені і моєї поезії, моїх найщиріших слів, бо вимовляти і ставити їх на папері, скинувшись того діла, на яке вони кличуть інших, мені буде сором» [61, с.138]. Ці слова, ця стійка позиція Лесі Українки є прикладом для сучасних українців, а її творчість саме тому і через сотню літ залишається актуальною та сучасною.

2.5. Педагогічні ідеї Лесі Українки в контексті актуальних проблем сучасної вітчизняної освіти

Творча спадщина Лесі Українки, її педагогічні ідеї надзвичайно важливі для сьогодення, як в біографічному, літературному, публіцистичному, філософському, історико-культурному, так і загальнонаціональному сенсі. Погодимось із думкою багатьох дослідників постаті геніальної українки про те, що чим далі у часовому просторі ми знаходимося від неї, тим ближчою вона стає до нас, тим більше відкривається глибинність її мудрості. Оксана Забужко наголошує: «Кинута Лесею Українкою ниточка від клубка пішла розмотуватися на відстань уже навіть не століть, а, страх сказати, тисячоліть, – і щокрок ставало дедалі ясніше, що саме цю, «Українчину Україну» ми «втратили» аж ніяк не випадково. Повернення її на місце не просто «добудовує» зруйновані поверхи української культури, – воно змушує радикально переглянути цілу її, на сьогодні складену в нашій уяві «архітектуру» від самих фундаментів» [32, с. 2].

Серед основних завдань, які стоять перед сучасною освітою - формування свідомого громадянина-патріота української держави, представника української національної еліти. Національна свідомість, патріотизм, активна громадянська позиція, високі моральні якості та духовні цінності - ті пріоритети, які в умовах російської агресії, воєнних дій на сході України особливо актуальні у вихованні покоління, яке здатне стати на захист національних інтересів держави. На цьому наголошується у Конституції України, Національній доктрині розвитку освіти України, Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Законі України «Про освіту», Концепції нової української школи та інших державних нормативно-правових документах.

Своїм життям, творами Леся Українка наголошувала думку про те, що патріотичні почуття не повинні бути споглядальними. По - особливому нині звучать її заклики до усіх нас щодо жертвовної праці на «спотвореному

колоніальним плугом національному духовному полі, інакше Україні не вирватися з культурного та політичного простору Росії» [68, с.92]. Цю роботу, за переконанням поетеси, має здійснювати перш за все національна еліта, передусім люди освіти, культури, науки, а також молоді культурно-духовні сили. Видатна українка є прикладом такого служіння своєму народові, національна місія запалила вогонь її творчості й зобов'язала боротися за те, аби активізувати не тільки свої, а й зусилля національної духовної еліти з метою вирватися з під впливу мовного, культурного, політичного впливу нашого північного сусіда. Ці ідеї, звернені до учителів, науковців, видавців, в умовах сьогодення спонукають до активної життєвої позиції, формування національної свідомості, народної єдності, руйнації комплексу меншовартості, який, на жаль, на тридцятому році незалежності ще присутній у свідомості певної частини українців.

У статті «Не так тії вороги як добрії люди» (1897) Леся Українка з боєм говорить про те, що надто мало людей з виразною національною свідомістю та національними ідеалами, тому «інтелігенція, перше ніж послужити як належить своєму народові, мусить вибороти собі можливість вільного доступу до свого народу» [67, с.48]. А головним завданням є формування національної еліти, національної інтелігенції, яка й зробила б Україну «країною свідомою і готовою виконати ті завдання, які їй поставить політична воля» [67, с.49].

У своїх творах письменниця показує, які ефективні засоби завоювання підневільного народу застосовує ворог, як намагається всілякими способами упокорити національну еліту, схилити до національної зради, пристосування («Оргія»). Надзвичайно гостру на початок ХХ ст. і на наші часи проблему збереження національної ідентичності, втрата якої неминуче призводить до моральної катастрофи і національної зради поетеса піднімає у драмі «Бояриня». Чи не у кожній своїй драмі, за висловом М.Жулинського, Леся Українка «проводить ідейним лейтмотивом кардинально важливу думку: без внутрішньої свободи не досягти свободи політичної, національної, а

внутрішня свобода не сумісна з будь-якими формами компромісу, приватною вигодою, готовністю брати з рук завойовника-колонізатора «дари й ласки» [14, с.9].

Головним постулатом життєвого кредо Лесі Українки є духовна свобода людини та нації, звільнення від «рабського» духу, набуття національної й особистісної ідентичності. Ці ідеї задекларовані не тільки в епістолярній спадщині письменниці, вони звучать у її творчості, особливо у драматичних поемах, де домінує діалог між виразниками різних ідеологічних орієнтацій. Хоча полемічні діалоги, які ведуть герої драм у складні періоди історичних зламів, зіткнення різних релігійних, морально-етичних орієнтацій свідомо спроектовані на свого сучасника, для нас важливим є те, що у своїй проекції вони зорієнтовані також на реалії нинішнього духовно-культурного та політичного стану України. За висловом Оксани Забужко, творча уява авторки поем «На руїнах», «В катакомбах» уже «бачила громаду вільну - духовно свободну українську націю, новий храм «в новім Єрусалимі» - в новій вільній Україні, в якій нова свідомо інтелігенція творить професійно на всіх її рівнях культуру як духовний аналог нації» [32, с.7].

Особливо цінними для сьогодення є ідеї Лесі Українки щодо виховного ідеалу українця. Будучи людиною людина національно свідомою, вона ставила високі вимоги до особистості як члена суспільства і суб'єкта історичного процесу, вважала, що людина як особистість перш за все вимірюється тим, яку користь приносить своєму народові. Співвідношення «особа-народ» загалом становить для неї письменниці «морально-етичну проблему, яка художніми засобами вирішується нею подвійно: особа має приносити користь народу, проте аби бути корисною, сама вона має бути гідною свого народу» [77, с.30].

Серед морально-етичних якостей, що лежать в основі виховного ідеалу українця - гідність, чесність, порядність, мужність, свідомість свого національного обов'язку. Саме ці якості виховуються у свідомих українських родинах. Прикладом саме такої родини була родина Косачів, у якій зростала

Леся Українка. Родинна педагогіка, побудована на любові, повазі, одвічних українських цінностях добра, взаємодопомоги, праці - ідеал для сучасних українських родин, для молодих людей, які саме збираються таку родину побудувати. До речі, у повісті «Над морем», в оповіданні «Дружба» письменниця показала, що з сімей бідних, працьовитих людей виходять чесні, гідні громадяни суспільства, а з сімей навіть і забезпечених, але де праця не вітається, не покладена в основу виховного процесу, виходять люди безликі, нікому не потрібні, а часто й шкідливі для суспільства моральні пустоцвіти.

У контексті реформування сучасної освіти цікавими є ідеї Лесі Українки щодо моделі ідеального вчителя, яка включає не лише бездоганне знання свого предмету та методики його викладання, а й володіння педагогічною культурою, тобто глибокі знання психології дитини, застосування раціональних методів навчання й виховання, розвиток у своїх вихованців кращих людських якостей. Погодимося із думкою дослідників про те, що досвід педагогічної діяльності письменниці, її творчість можуть «послугувати культурно-національним підґрунтям для розробки професіограми сучасного українського вчителя» [2, с.414]. До її складових віднесемо:

- загальногромадянські риси (володіння українською мовою, національна свідомість, патріотизм, громадянська активність, відповідальність, працелюбство);
- морально-педагогічні якості (любов до дітей, чесність, гідність, принциповість, стійкість переконань, вимогливість, високий рівень загальної та педагогічної культури, справедливість, об'єктивність);
- індивідуально-психологічні особливості (емоційна стійкість, витримка, увага, інтуїція, висока пізнавальна активність, педагогічний такт);
- фахова компетентність (ґрунтовні знання, професіоналізм, ерудиція, методична компетентність, знання інноваційних педагогічних технологій та уміння застосувати їх на практиці);

- психолого-педагогічні здібності (комунікабельність, культура мовлення, гнучкість мислення, стресостійкість, уміння створювати позитивний психологічний клімат тощо).

В умовах технологізації сучасного суспільства, особливо гостро постає проблема формування людини успішної, працьовитої, творчої. Виклики нового часу висувають перед освітою нові навчально-виховні завдання, тож особливої ваги нині набуває необхідність виховання таких особистих якостей дитини, як сумлінність, справедливість, моральність, емпатія, здатність репрезентувати кращі риси характеру відповідно до норм демократичного суспільства.

Творча спадщина Лесі Українки наповнена роздумами над духовно-моральними цінностями, такими як постулати моралі, добротворення, сердечності, тобто тим особливо важливим, що творить особистість небайдужу, з високими духовними якостями, здатну на жертовність в ім'я вищих гуманістичних ідеалів. Подібні думки є особливо актуальними і в наш час, особливо, коли вони звучать у творах для дітей. Так, у «Колисковій» з циклу «Сім струн» органічно поєднано ніжність і смуток, ліризм і заклик до активної дії. Краса взаємин дитини і природи розкрита у всіх відомих «Вишеньках». Вірш «Мамо, іде вже зима» побудований на діалозі матері й сина, поданий виразною мовою, зі спокійною розповідною інтонацією. Під час цього діалогу дитина отримує важливі відомості про зміни в природі, про зимівлю птахів. У невеличкій поезії автор показує процес мислення дитини, психологічно точно зображує увесь процес плину дитячої думки та аналізу. Образом сміливої пташки підноситься ідея вірності батьківській землі, любові до рідного краю, цінування його.

У вірші «Тішся, дитино, поки ще маленька» автор закликає маленьких читачів бути оптимістами, радіти кожній миті свого дитинства, розвивати уяву, творчість, бути вільними у своїх думках, мріях, прагненнях. Дослідники справедливо зазначають, що у «цьому творі бачимо ідею самодостатності, утвердження себе через власні здобутки, піднесення себе

над обставинами, що дуже важливо у вихованні морально-етичних цінностей маленьких читачів. Цей твір можна розглядати як такий, що готує ґрунт для усвідомлення гідності самої людини» [5, с.17].

У творчому доробку видатної письменниці значне місце посідають казки для дітей: «Лелія», «Біда навчить», «Три метелики», «Метелик», «Про Оха-чародія», «З казочки дядька Лева», «Давня казка» й ін.. Ці твори вирізняє ігровий, пізнавальний, виховний характер, автор майстерно дотримується традицій української казкової прози: український етнічний колорит, своєрідність композиції, типізованість персонажів, емоційна наснаженість, виховний потенціал. Вони розширюють уявлення дитини про такі філософські категорії, як добро і зло, простір і час, наголошують єдність людини і природи, потребу дотримання морально-етичних принципів у житті.

Дослідники неодноразово підкреслювали таку самобутню рису казок, Лесі Українки, як органічне поєднання в канві твору реальності й домислу, фантазії та справжніх подій: фантастичний, казковий світ квітів і цілком реальні персонажі - Мар'яна, Павлусь («Лелія»); Лукаш, його мати, Килина, дядько Лев і Мавка, Перелесник, Той, що в скалі сидить, Потерчата... (драма-феєрія «Лісова пісня»). До жанру літературної казки також відносять і «Давню казку», адже в цьому творі є ті елементи казковості, котрі надають йому відповідного колориту, за допомогою яких досягається вища мета - перемога правди над несправедливістю, кривдою, добра над злом. Тож «літературна казка як тематична та художньо-поетична інтерпретація, ввібрала мотиви, образи, художні засоби фольклорної казки, створивши нові літературні цінності» [29, с.82].

Особливої уваги заслуговує аналіз казки «Біда навчить». Основний конфлікт твору побудовано навколо українського народного крилатого вислову: Поки біди не знатимеш, то й розуму не матимеш. Письменниця використовує традиційний стиль композиційного структурування, що максимально наближує казку до народного варіанта: казковий зачин: «Був

собі горобчик, тільки біда, що дурненький він був. Як вилупився з яйця, так з того часу нітрошки не порозумнішав»; вживання слів-повторів: «бились, бились», «що, що, що?», «ждав ждав», «розумна-розумна», «че-че-че!» [53, с.49] й ін.; елемент нанизування епізодів: горобчик звертається до квочки, зозулі, бузька, гави, сови, сороки-білобоки, крука, горобців; магичні числа: три зернятка, сім разів звертався за порадою; розв'язка казки: добро перемогло зло (горобчик перестає бути забіякою, набирається розуму, вчиться будувати гніздо, створює сім'ю, стає добрим господарем, ніжним і дбайливим батьком, заслуговуючи повагу інших горобців).

Педагогічне значення казки «Біда навчить» в тому, що вона: засуджує такі негативні якості, як байдужість (зозуля); обмеженість, невченість (гава); агресивність (бузьок); зарозумілість (сова); задержуватість (горобець); схвалює доброзичливість (квочка), працьовитість (горобці), мудрість (крук); прагнення до знань, вдосконалення (горобець); навчає долати труднощі, бути старанним, працьовитим, толерантним до інших, брати приклад з кращого, прагнути до чогось ліпшого.

Твори Лесі Українки для дітей вартісні тим, що мають філософський підтекст, глибокий психологізм; погляди на людину й буття у них поєднані з доступними для дитячого сприйняття метафоричними образами, барвистою, доступною мовою, що спонукає до мислення, створює гарну модель поведінки. Саме ця особливість є прикладом для сучасних авторів і видавців, які мають дбати про якісну дитячу літературу. Промовистим у цьому сенсі є той факт, що ще у 1971 році на теренах України заснована літературна премія імені Лесі Українки, якою щорічно відзначають високохудожні твори для юних читачів.

Однією з гострих проблем сучасності є проблема збереження природи, гуманного ставлення до неї. Вчені нині наголошують на важливості формування екоцентричного типу екологічної освіти, сприйняття природи як повноправного партнера у взаємодії з людиною. Основу для становлення й розвитку відповідального ставлення до природи, формування екологічної

культури молодших школярі становить зміст начальних дисциплін, які несуть певну інформацію не тільки про життя природи, а й про взаємодію людини з природою. У цьому контексті доцільно говорити про використання у школі тих творів Лесі Українки, які сприяють екологічному вихованню дітей та молоді.

Феномен природи займає особливе місце у творчості поетеси, її ідеї у цьому аспекті сприяють переосмисленню проблеми взаємозв'язку природи й людини. Возвеличення краси природи, необхідність гармонійних стосунків людини й природи посідає чільне місце у творчому доробку письменниці. Актуальність цих ідей зумовлена тим, що людство нині постало перед екологічною катастрофою, природне середовище доведене до критичного стану і потребує рішучих дій, спрямованих на його охорону й збереження. Одним із напрямків такої роботи є екологічне виховання, вироблення екологічного світогляду, екологічної культури, формування екологічної свідомості.

Вирішенню завдань екологічного виховання максимально сприяють казки Лесі Українки, її драма-феєрія «Лісова пісня», яку літературознавці справедливо називають шедевром української та світової літератури. У цей твір поетеса «вклала усі свої дитячі спогади, дитинне зачудування світом природи, свій пошук спорідненої душі, увесь свій життєвий досвід, енциклопедичні знання і непересічний талант» [1,с.30]. Проблема органічної єдності людини й природи, питання збереження природи набувають в драмі глибокої смислової виразності. Тут зображено два світи: світ людей, обтяжений буденними клопотами, безкрилий і світ природи - вільний, гармонійний, прекрасний. Філософську, смислову зорієнтованість цих світів розкривають слова двох головних героїв: «Я думав дерево німе, та й годі» (Лукаш), «Німого в лісі в нас нема нічого» (Мавка).

Розповідаючи сумну історію кохання, Леся Українка у «Лісовій пісні» дивовижно точно передала глибину вічного протистояння між світлим і темним у людському естві, прірву між красою природи, душі здатної її

відчувати і потворністю, захланністю душ егоїстичних, обмежених, захланних. Як бачимо, з часом цей твір не старіє, його ідеї надзвичайно сучасні, і це не тільки екологічні проблеми захисту природи, а й соціальні проблеми взаємостосунків старшого покоління із молодим, і проблеми розвитку мистецького таланту, й ідеї вірного кохання, моральності, перемоги добра над злом.

По-особливому українські, із властивими тільки їм ідентифікаційними ознаками, поетичні твори Лесі Українки створюють неповторний світ національного стилю, який здатний впливати на мислення цілих поколінь. Саме про цю особливість творчості видатної письменниці говорив Олесь Гончар: «Кожним словом, кожним променем думки, кожним болем своїм живе в душі нашого народу людина, що ім'я їй - Леся Українка... Звертаючись до цього феномена людської стійкості, можемо бачити, якою невичерпною силою може ставати в людині високість її помислів, значність життєвого ідеалу, безмір любові до свого народу» [45, с. 456].

Важливою складовою розвитку особистості є емоційний інтелект. Цей феномен останніми роками досліджується як психологами, так і педагогами: функції емоцій, суть, можливості емоційного інтелекту, специфіка прояву залежно від статі, віку, умов життя й т.п. Термін «емоційний інтелект» у науковій літературі набув популярності на початку 90-х років минулого століття як сукупність позначення ступеня розвитку таких якостей особистості, як: самосвідомість, самоконтроль, мотивація, емпатія, комунікативні навички. Тобто, термін означав уміння людей розуміти емоції та здійснювати над ними контроль (Дж. Мейєр, П.Селовей). Ці вчені виокремили чотири складові емоційного інтелекту: точність оцінки і вираження емоцій; використання емоцій у розумовій діяльності; розуміння емоцій; управління емоціями.

Активним популяризатором емоційного інтелекту є відомий американський журналіст і психолог Д. Гоулмен, автор бестселера «Emotional Inteligence». На матеріалі власних психологічних досліджень він

аргументував тезу про те, що успіх в житті кожного з нас залежить не стільки від логічного інтелекту IQ, скільки від здатності керувати своїми емоціями EQ. Наголошуючи особливості прояву емоційного розуму, вчений зазначає: «Емоційний розум реагує набагато швидше, ніж раціональний, - починає діяти, не зволікаючи ані секунди, навіть не зупиняючись, щоб подумати, що він власне робить. Емоційний розум уміє може зчитати емоційну реальність ситуації, ... це радар для виявлення небезпеки» [19, с.492-495].

Здатність розуміти власні емоції лежить в основі розуміння емоцій іншого, є однією із вагомих умов успішного спілкування і соціальної взаємодії. Особливо це стосується учнів молодшого шкільного віку, які зі вступом до школи тільки набувають навичок міжособистісної комунікації, взаємодії один з одним безпосередньо у колективі однокласників.

Уміння ефективно послуговуватися емоціями нині включено до складу наскрізних умінь молодших школярів. Нові результати освіти визначені Законом «Про освіту» (2017 р.), Державним стандартом початкової освіти (2018 р.), передбачені у типовій освітній програмі. До освітніх результатів, згідно означених нормативних документів, належать уміння, що є спільними для всіх ключових компетентностей: читання з розумінням; уміння висловлювати власну думку усно і письмово; критичне та системне мислення; творчість, ініціативність; здатність логічно обґрунтовувати свою позицію; уміння конструктивно керувати своїми емоціями, оцінювати ризики, приймати рішення, розв'язувати проблеми, співпрацювати з іншими людьми [30, с.93]. Серед означених умінь декілька прямо співвідносяться із розвитком в учнів емоційного інтелекту. Емоційна чутливість, сенсорна відкритість, щирість, особлива сприятливість учнів молодшого шкільного віку до мистецтва - художньої літератури, музики, образотворчого мистецтва тощо стають основою розвитку в них естетичних почуттів, спостережливості, емпатійності, що є важливою умовою виховання емоційної культури особистості.

Художня спадщина Лесі Українки, розвивальний потенціал її творів для дітей завданням розвитку емоційного інтелекту молодших школярів відповідають якнайліпше. Це зумовлено тим, що зміст творів письменниці звернений перш за все до чуттєвої сфери дитини; стимулюючи фантазію та уяву учня, він спонукає до роздумів, пробудження людяності, виховання моральних принципів, прагнення добра. Це такі твори, як казки для дітей: «Три метелики», «Біда навчить», «Лелія», «Про Оха-чародія»; вірші «На зеленому горбочку», «Мамо, іде вже зима», «Літо краснеє минуло», «Вишеньки», «Струмок», «Колискова», «Тішся, дитино, поки ще маленька» та ін..

Говорячи про емоційний контекст творів Лесі Українки для дітей, необхідно відзначити такі особливості, як: простота фабули, асоціативність, образність, близькість персонажів до дитячого сприйняття, національний колорит, лірично одухотворені мальовничі пейзажі рідного краю, емоційно насичене зображення світу природи, звернення до народнопоетичних засобів організації текстів, своєрідні принципи емоційно-естетичного використання слова, що надає цим творам доступності, зрозумілості, сприяє карбуванню у підсвідомості, спонукає до осмислення морально-етичних категорій українського світу.

Отже, художні твори Лесі Українки для дітей мають великий потенціал і для розвитку емоційного інтелекту, який є необхідним чинником успішного навчання молодшого школяра, усвідомленого сприйняття ним власних емоцій, а також шляхом до виховання гармонійної щасливої особистості та створення комфортного соціального середовища освіти.

Реформа сучасної освіти особливо наголошує на вихованні творчої особистості, готової до об'єктивного пізнання світу, продукування нових ідей, мобільності у навчанні. Навчально-виховний процес сучасної початкової школи, відповідно до нового Державного стандарту ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, системності, полікультурності, інтегративності, єдності навчання і виховання на засадах

гуманізму та демократії. Метою початкової освіти визначається «всебічний розвиток дитини, її талантів, здібностей, компетентностей та наскрізних умінь відповідно до вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і потреб, формування цінностей, розвиток самостійності, творчості та допитливості» [23, с.1]. У цьому контексті вагомого значення набуває вивчення постаті Лесі Українки, як людини творчої, самодостатньої, успішної. Прикладі її життя й творчості сприяє формуванню всебічно розвиненої, самостійної, обдарованої, національно свідомої особистості. Особливо важливе значення творчість видатної поетеси має для учнів початкової ланки освіти, оскільки її твори для дітей є емоційно й естетично виразними, художньо деталізованими, легкими для сприйняття, доречними для розширення оперативного поля читання молодших школярів.

Твори Лесі Українки є справді шедевром слова. Вони забезпечують формування умінь сприймати, розуміти, аналізувати те, про що розповідається в творі, закликають учнів творити самим, бути юними письменниками. Оксана Барнич, наголошуючи на позитивності впливу креативного потенціалу творів письменниці на процес розвитку творчих здібностей та становлення гармонійної особистості учня, виокремила орієнтовні критерії оцінки художнього твору щодо потенційного впливу на розвиток творчих здібностей особистості учня молодшого шкільного віку: «емоційно-експресивна насиченість; образність, чіткість, та актуальність сюжетної проблематики; доступність для розуміння дитиною молодшого шкільного віку; морально-етичне наповнення змісту наявність пізнавального компонента» [5, с.16].

Погодимось із думкою дослідників по те, що постать Лесі Українки та її творчість могли б більш детально вивчатися у початковій школі. Наприклад, відповідно до нової навчальної програми, у підручнику для 1 класу Н.Кравцова «Українська мова. Буквар» (2018), Леся Українка не представлена, хоча інформацію про неї можна було б навіть дещо побіжно увести, наприклад, на сторінці 42: «Звукосполучення [йі], позначення його

буквої «ї». Удосконалення читацьких навичок. Мовно-логічні ігри. Інтеграція з громадянською та історичною галуззю» [47,с.42;93]. Учні пропонуються проаналізувати такі слова, як «українка» - «українець»; речення «Київ - столиця України», так і проситься продовжити цей логічний ряд «Леся Українка - видатна донька України».

У підручнику для другого класу О.Я. Савченко «Українська мова та читання» (2019) у розділі «Надійшла весна прекрасна» представлено вірш «На зеленому горбочку» [89, с.119]. У підручнику цього ж автора для третього класу (2020) у розділі «Поезії про дивосвіт природи» вивчаються вірш «Плине білий човник» [90, с.125]. Найбільший пласт матеріалу про видатну українку припадає у четвертому класі - розділ 5 «Видатні українські письменники. Леся Українка» [88, с.98-109]. Спочатку учні знайомляться з особистістю поетеси, а згодом вивчають вірші «Конвалія», «Давня весна» та казку «Біда навчить». З метою популяризації творчості письменниці доцільно використовувати тексти її творів на уроках української мови. Наприклад, при вивченні учнями молодшого шкільного віку слів протилежних за значенням, доречним буде такий матеріал: «Як дитиною бувало // *упаду* собі на лихо, // то хоч в серце біль заходив, // я собі *вставала* тихо. // «Що, болить?» - мене питали, // але я не признавалась. // Я була малою горда, // щоб не *плакати*, я *сміялась*» [111, с.317]. На основі даних речень вчитель пояснює новий матеріал та формує в учнів уявлення про слова протилежні за значенням, тобто антоніми, на прикладі слів «плакати – сміятись», а також колективним добором пар до таких слів як «лихо, біль, тихо» та інших.

При вивченні теми «Якість порівняння прикметника», а саме його пестлива форма, яка утворюється за допомогою суфіксів -еньк-, -есеньк- такі словосполучення, як «місяць ясененький», «промінь тихесенький», «мій малесенький» тощо. Учитель проводить детальну роботу над утворенням пестливих форм прикметника у формі ланцюжка: «малий – маленький – малесенький», спостерігаючи за зміною суфіксів -еньк-, -есеньк-.

Ненаголошені [е], [и], які перевіряються наголосом можна вивчати за допомогою вірша «На зеленому горбочку»: робота над словами «зелений» та «вишневий», підбір перевірних слів, які дозволять переконатися у правильності написання слова. Наприклад, «зелений – зелень», «вишневий – вишня». Така робота забезпечує виведення правила: для того, щоб перевірити правильність написання ненаголошених [е], [и] треба змінити слово або підібрати спільнокореневе так, щоб ненаголошений голосний став наголошеним [105, с. 121].

Текст вірша «Вишеньки» доцільно використати при вивченні теми «Іменник. Зв'язок іменника з прийменником»:

Поблискують черешеньки
В листі зелененькім,
Черешеньки ваблять очі
Діточкам маленьким.
Дівчаточко й хлоп'яточко
Під деревцем скачуть,
Простягають рученята
Та мало не плачуть [105, с.120].

Цей текст слугує тренувальною вправою для учнів, оскільки їхнє завдання полягає в тому, щоб знайти іменники, які пов'язані з прийменниками та вміти їх проаналізувати.

Твір «Хотіла б я піснею стати» можливий для вивчення дієслова в неозначеній формі. Учням пропонується виписати з тексту дієслова в неозначеній формі та попрацювати колективно над ними:

Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,
Щоб вільно по світі літати,
Щоб вітер розносив луну.
Щоб геть аж під яснії зорі
Полинати співом дзвінким,

Упасти на хвилі прозорі, /

Буяти над морем хибким... [105, с.108]. Учні, виписуючи слова та працюючи з ними, доходять висновку, що дієслова, які відповідають на питання що робити? що зробити?, називають дієсловами неозначеної форми і вони є початковою формою дієслова. Неозначена форма дієслова називає дію, стан або процес, але не вказує ні на час, ні на особу, ні на число, ні на рід. У кінці таких дієслів пишеться суфікс -ти (-ть).

Ще однією тренувальною вправою є текст вірша «Тиша морська»:

Тиша в морі... ледве-ледве

Колихає море хвилі;

Не колишуться од вітру

На човнах вітрила білі.

Править хтось малим човенцем,

Стиха весла підіймає,

І здається, що з весельця

Щире золото спадає [105, с.119]. Текст даної вправи дозволяє покращити та удосконалити вимову правильного наголошення слів у реченні. Також, окремі слова можна використати для грамотного переносу. Наприклад, дієслова «колишуться», «здається» та інші.

У четвертому класі при вивченні теми «Часи дієслів» пропонується частина тексту казки «Біда навчить». На основі даного тексту в учнів формується поняття про минулий, теперішній, майбутній час та вміння ставити питання до дієслова для визначення часу.

При вивченні розділу «Речення» учні повинні засвоїти головні критерії визначення речення, типи речень за метою висловлювання. Вправи підручника доповнять речення з вірша Лесі Українки «Мамо, іде вже зима»:

- Мамо, іде вже зима, снігом травицю вкриває, в гаю пташок вже нема.

- Мамо, чи кожна пташина у вирій на зиму літає?

У поданих реченнях учні визначають основну думку: в першому – розповідається про зиму та птахів, отже, акцентуються ознаки розповідного

речення; в другому – дитина запитує матір про пташки, тож речення, в якому про щось або про когось запитуємо, називається питальним, в кінці такого речення треба ставити знак питання. Такий вид вправи не тільки дасть поняття про види речень, але й частково нагадає дітям, як потрібно допомагати птахам взимку [1-5, с. 115].

Вивчаючи частини мови, опираючись на знання учнів про слова – назви предметів, ознак, дій, можна провести тематичний урок за текстами творів поетеси на уроці читання, використовуючи ілюстрації, малюнки до поезії Лесі Українки, провести бесіду про письменницю, яка сповідувала національні цінності українців, любила свій край, природу, людей, родину. Потім використати текст-діалог між дітьми і вишнями (вірш «Вишеньки»), підвести учнів до розуміння художніх засобів народної пісні: звернення, повторення, олюднення рослин.

При розгляді теми «Однорідні члени речення», вдосконалюючи знання учнів про головні та другорядні члени речення, вчитель також може використати відповідні речення з творчості Лесі Українки, «Уже весняне сонце припікає, вже сон-трава перецвітами стала. От-от зозуленька вже маслечко сколотить, в червоні черевички убереться і людям одмірятиме літа». «Соловейковий спів навесні ллється в гаю, в зеленім розмаю. Вільні співи, гучні, голосні в ріднім краї я чути бажаю» [105, с.117]. Учням пропонується знайти слова, які відповідають на одне і те саме питання. Це дасть можливість усвідомити, чому ці члени речення називаються однорідними, на які питання відповідають і який розділовий знак між ними ставимо на письмі. Також, з метою визначення однорідних членів речення та їх зв'язку між собою, учням можна запропонувати текст вірша «Пливе білий човник»:

Плине білий човник, хвилечка колише,

Хвилечка гойдає;

Плине білий човник, вітер ледве дише,

Ледве повіває.

Або ж текст вірша «Світлячки»:

В ручках вогники ясненькі,
 Ви як ясочки тихенькі,
 Ви підіть у чагарник,
 Не почує лісовик.

А як стріне
 Вогник світе,

Був і зник» [105, с.116]. Крім того, на основі кожного з уривків учитель може використати словесне малювання картини, розвиваючи уяву та фантазію учнів.

При вивченні теми «Відмінювання іменників» кращому засвоєнню знань посприяють наступні поетичні твори: «Красо України, Подолля»: Красо України, Подолля! / Розкинулась мило, недбало...; «Надія»: Ні долі, ні волі у мене нема, / Зосталася тільки надія одна: / Надія вернутись ще раз на Вкраїну, / Поглянуть іще раз на рідну Вкраїну. У поданих реченнях учні можуть усно чи письмово вибрати іменники, визначити їх відмінок, особливу увагу звернути на називний, знахідний і місцевий.

Текст вірша «Веснянка» (сестрі Олесі) вчитель може використовувати як тренувальну вправу під час вивчення теми «Звертання», пропонуючи дітям виписати речення із звертаннями та поставити розділові знаки:

Як яснее сонце
 Закине свій промінь ясний
 До тебе в віконце, -
 Озвись на привіт весняний.
 Олесю, серденько,
 Співай веселенько!
 Весняного ранку

Співай, моя люба, веснянку! [105, с.103]. Таке завдання не тільки дозволить учням повправлятись у виділенні звертань, але й пригадати низку правил, пов'язаних з визначенням розділових знаків, їх правильного вживання у реченні.

Як бачимо, можливості для використання творчості Лесі Українки на уроках української мови є надзвичайно широкими. Тому вчителі початкових класів обов'язково повинні зважати на таке масштабне багатство творів і намагатися якомога частіше їх використовувати. В той же час, буде відбуватися паралельне оволодіння знаннями: учні будуть вивчати новий навчальний матеріал згідно теми уроку та збагачуватися новими знаннями про письменницю, поетесу, перекладачку, про її життя та творчість. Конспект уроку української мови з елементами використання творів Лесі Українки представлено у ДОДАТКУ Б.

Особливою буде робота над казкою, оскільки казка дозволяє інтерпретувати ті події, які в ній описуються. «Біда навчить» Лесі Українки слугує повчальною розповіддю, яка є цінною для кожного з нас. Вона доносить до свідомості учнів заклик вчитися всього і завжди. Те, що ми знаємо, обов'язково нам знадобиться. Вчитель може використати ілюстративний матеріал, інсценізацію частини казки, діалогічне читання, переказування в парах, групах уривків казки (інтерактивна технологія «Ажурна пилка»).

Поетичні твори Лесі Українки відбивають неповторний світогляд українського народу і відповідно плекають його у підростаючого покоління. Як неперевершений співець природи, поетеса прищеплює любов до довкілля, показує його безмежну красу, ніжно й образно змальовує об'єкти природи, називаючи їх за фольклорною традицією пестливо і ласкаво: «зіронька гожа», «веселое сонечко ясне», «хвилечка перлиста», «білесенькі квітки», «стежечка злотиста» тощо.

Сторінка життя і творчості видатної поетеси є, справді, шиті золотом в історії нашої Батьківщини, це невичерпне джерело виховання підростаючого покоління. Глибше пізнання біографії, особливостей творчості можливе завдяки проведенню позаурочних та позакласних заходів. Учні початкових класів із задоволенням беруть участь у різноманітних святкуваннях, присвячених великим постатям минулого та сьогодення. Вони з

відповідальністю відносяться до всіх завдань, які їм пропонуються: вчать вірші, співають, танцюють, малюють стіннівки, беруть участь у різних конкурсах.

Найпоширенішими формами проведення позаурочної навчально-виховної роботи є бесіди та години спілкування, які проводяться з учнями класу. Розробка виховного заходу для учнів 3 класу подана у ДОДАТКУ В. Часто учні з цікавості настільки заглиблюються у пізнання, що створюють проекти, саморобні книжечки з улюбленими віршами чи цитатами Лесі, присвячують їй малюнки. Завдання вчителя – бути тільки вправним координатором та, за потреби, помічником. Вагому роль відіграє для становлення молодого покоління і їхня безпосередня участь у загальношкільних масових святах, присвячених річницям народження та пам'яті Лесі Українки. Такі свята є дуже відповідальними, тому їм передуює старанна клопітка робота як учасників так і організаторів.

Популяризація багатогранної спадщини Лесі Українки має бути у площині турботи сучасного вчителя (виховні години; свята; відвідування віртуального музею; віртуальна екскурсія місць, рідних і близьких поетесі; складання біографічного маршруту; збирання фотоматеріалів; створення відеороликів, презентацій тощо).

Однією з цікавих форм популяризації творчості Лесі Українки залишається постановка шкільної вистави, інсценізації, літературні читання, вікторини, зустрічі з науковцями, дослідниками творчості поетеси.

Можна також створити літературну інтернет-гру «Я в серці маю те, що не вмирає», під час якої учні знайомляться із фактами біографії письменниці, її творами, виконують пошукові завдання від самої Лесі та героїв її творів.

«Глибоко національна в своїй основі, всім змістом своїм зв'язана нерозривно з життям свого народу, з переживаннями нашої людини в теперішню переломну добу...» [21, с. 328], творчість видатної особистості й сьогодні стоїть на сторожі рідної мови, незалежності, соборності України. Основу виховання підрастаючого покоління Леся Українка вбачала в

зорієнтованості на національну психологію і світобачення, в гармонізації людини з природою. Цілі, завдання, засоби виховання дитини, наголошує своїми творами видатна українська письменниця, знаходяться у фольклорі, музиці, іграх, традиційній звичаєвості й обрядовості. Нині, в умовах стрімкого поступу науково-технічного прогресу, глобалізаційних процесів, суспільство постало перед кризою духовності, моралі, загальнолюдських цінностей. Творча спадщина Лесі Українки є актуальною для сьогодення, адже дає відповіді на гострі питання сучасності, допомагає у визначенні життєвих пріоритетів, тому повинна бути належно осмислена і широко використовуватися у педагогічному процесі сучасної початкової школи.

Отже, у контексті реформування сучасної вітчизняної освіти особливо актуальними є погляди Лесі Українки щодо рідномовної освіти, оскільки, на жаль, нині ще є проблеми із дотримання законодавства у питанні функціонування української мови як державної; сучасних підручників, наповнення їх україноцентричним змістом; виховання національно свідомої особистості; поєднання національних і загальнолюдських цінностей; педагогіки партнерства; гуманізації навчального процесу; розвитку емоційного інтелекту; удосконалення професіоналізму вчителя, його методичної компетентності; поваги до праці вчителя, належного її поцінування; пріоритетності морально-етичних засад у формуванні особистості; виховання особистості, здатної до конструктивної життєтворчості у несприятливих для неї умовах, уміння переборювати труднощі (хвороба, обмеження соціальних можливостей тощо).

Діяльність Лесі Українки у царині духовного й національного просвітлення українського народу залишається актуальною і сьогодні. Це яскравий приклад не тільки спротиву системі, а перш за все приклад творення, творення себе, своєї національної гідності, свого національного обличчя, громадянськості й патріотизму.

Висновки до II розділу

Творча спадщина Лесі Українки є актуальною проблемою не тільки філологічної науки, але й вітчизняної педагогічної думки, вагомим джерелом для сучасної української теорії й практики виховання.

Видатна українська поетеса була послідовним пропагандистом передових педагогічних ідей:

- гостро критикувала систему народної освіти в царській Росії («Голос однієї російської ув'язненої», «Школа»);
- обстоювала право на навчання українців рідною мовою;
- у роботі з учнями радила педагогам дотримуватися педагогічного такту, уникати «казьонщини», штампів і догматизму, враховувати вікові особливості дитини, навчання будувати на принципах співробітництва, індивідуального підходу, що спонукатиме школярів до активного навчання, сприятиме розвитку їх творчих задатків;
- висувала високі вимоги до народних учителів, наголошуючи на тому, що учитель, насамперед має бути добре освіченим, професійним, моральним; показувати приклад для своїх вихованців у всьому; за її переконанням, тільки творча особистість може бути достойним прикладом для своїх вихованців, тож учитель повинен багато читати, дбати про своє професійне вдосконалення, займатися самоосвітою. Просвітителька також виступала за розширення прав і свобод народних учителів, поліпшення їх матеріального становища й побутових умов.

Аналіз творчості та педагогічних ідей Лесі Українки свідчить про те, що вони відіграли позитивну роль у розвитку вітчизняної педагогічної думки, стали значним внеском у теорію навчання й виховання дітей та молоді, є актуальними в умовах реформування сучасної освіти, як чинник виховання моральності, національної гідності, патріотизму, активної громадянської позиції молодого покоління.

Висновки

Педагогічні погляди Лесі Українки є доволі різнобічними й багатогранними. Письменниця висловила оригінальні думки про злободенні питання виховання й освіти, її педагогічні погляди мають великий виховний потенціал і відграють велику роль у вихованні особистості гуманної, моральної, національно свідомої.

Стрижневими ідеями педагогічних поглядів Лесі Українки стали гуманізм, демократизм, відродження й утвердження високих духовних цінностей українців. Її творча спадщина засвідчує причетність до розвитку знань про Україну, особливо тих її компонентів, які пов'язані з етнографією, міфологією, фольклористикою, етнологією, етнопсихологією.

Формування світогляду Лесі Українки відбувалося в органічній єдності з українським світом: родиною, оточенням, природою, рідним краєм. Вона зростала в атмосфері любові, взаємоповаги; в сім'ї, де панувало рідне слово, українська пісня, де дітей виховували в національному українському дусі, що й вплинуло на формування свідомості майбутньої поетеси, особливостей її характеру. Вихована на народних традиціях, Леся змалечку носила український одяг; захоплюючись українською вишивкою, з любов'ю збирала, змальовувала узори й орнаменти, аби зберегти, не втрати кращі набутки народної культури. Не випадково поетеса обрала літературний псевдонім Українка, бо була гідною дочкою свого народу. Ми захоплюємось її високою громадянською позицією, вчимося у неї любові до рідного краю. Видатна донька свого народу виразила найкращі його риси: високу гідність, честь, мужність і нездоланність.

Педагогічні ідеї Лесі Українки були предметом досліджень таких науковців, як В.Алтухов, Л.Артемова, О.Березюк, О.Міхно, О.Нагорняк, Л.Потапюк, В.Струманський, В.Черненко, Н.Шевченко. Аналіз творчості Лесі Українки дозволяє виокремити її педагогічні погляди щодо організації освіти, виховання й навчання дітей і молоді, твори «Голос однієї російської ув'язненої», « В катакомбах», «Школа», «Оргія», «Над морем», «Дружба»

тощо. Н.Опанасенко, В.Черненко, досліджуючи педагогічні ідеї Лесі Українки, наголошують на їх актуальності для сучасного початкової школи, методології національного виховання: пріоритет української мови; традиції родини; зорієнтованість освіти на всебічний розвиток особистості; професіоналізм учителя, його належне матеріальне забезпечення; формування активної особистості, творця власної долі; виховання національно свідомої особистості [78;115-118].

Усі етичні принципи й моральні якості Леся Українка розглядає крізь призму свідомості, честі й приходять до висновку, що дії, вчинки людини, які не співвідносяться із совістю людини, є аморальними.

Повідну роль у національному вихованні Леся Українка відводила сім'ї, адже саме в родині дитина вперше долучається до рідної мови, споконвічних традицій свого народу. В основі педагогічного світогляду Лесі Українки про удосконалення людини лежать такі постулати, як мудрість, активність, спрямованість у майбутнє, життя задля блага свого народу. У межах цього підходу просвітителька удосконалення дитини пов'язує із процесом виховання позитивних моральних якостей.

Моральний обов'язок кожного українця мислителька вбачала в служінні загальній справі, інтересам свого народу, вихованні свідомих українців; постійно наголошувала на тому, що провідну роль у вихованні дитини відіграє рідна українська мова.

Велику увагу Леся Українка також приділяє педагогам. За її глибоким переконанням, учитель має бути професійним: освіченим, добрим, моральним, тактовним. В основі його діяльності повинен лежати інтерес та любов до вихованців, захопленість педагогічною професією; він має демонструвати кращі людські якості: справедливість, чесність, моральність, бути вимогливим, мати витримку, духовні й пізнавальні інтереси, інтелектуальну активність, а також бути національно свідомим, таким, аби вихованці хотіли і могли брати з нього приклад.

Особливу увагу поетеса звертала на необхідність оновлення шкільних підручників, які б живили розум дитини, сприяли розвитку її творчих сил, стимулювали пізнавальну діяльність. Прикладом саме такого підручника був написаний Лесею Українкою підручник «Стародавня історія східних народів», який, за оцінкою дослідників, з точки зору принципів дидактики був досконалим.

Творча спадщина Лесі Українки - сукупність питань морального удосконалення людини і відповідей на них. Серед них - проблема добра і зла, питання про моральні сили людини, удосконалення її моральних якостей, значення розуму й знань у моральному вдосконаленні особистості; питання про негативні моральні якості, такі як егоїзм, заздрість, лінощі, брехня, зрада та пошук шляхів позбавлення від них. Гуманізмом, високою художньою досконалістю пронизані дитячі літературні твори поетеси, такі як «На зеленому горбочку», «Літо краснее минуло», «Мамо, іде вже зима», «Вишеньки», «Тішся, дитино, поки ще маленька», «Веснянка», «Колискова», збірник «Дитячі ігри, пісні, казки», «Народні пісні до танцю»; прозові казки «Метелик», «Лілея», «Біда навчить» та ін..

Педагогічні ідеї Лесі Українки з плином часу не втратили своєї теоретичної й практичної цінності, залишаються актуальними для розвитку сучасної школи, перегукуються із сучасним проблемами. Особливо, коли сучасне суспільство охоплює не тільки економічна криза, але й духовна, моральна; коли думки й поради великої мислительки мають особливе значення, бо за своїм змістом є глибоко гуманістичними. Їх творче використання допоможе оновити зміст освіти й виховання зростаючої особистості. Погляди Лесі Українки на національне виховання є оригінальними й вартісними для теорії і практики сучасної освіти: збереження рідної мови, прилучення підростаючого покоління до кращих надбань української національної культури, патріотичного виховання, формування національно свідомого українця. Призначення людини, за глибоким переконанням поетеси, – не нудитись світом, а наповнювати його

діяльністю, набуванням добра і людських цінностей. У багатьох її творах ми знаходимо обґрунтування того, що будь-якому суспільству потрібні особистості, в яких органічно поєднуються високі моральні чесноти, патріотизм, потреба у самовдосконаленні, активній життєвій позиції, почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством, Батьківщиною.

Ці ж та інші погляди поетеси реалізуються через зміст освіти сучасної початкової школи на уроках української мови, літературного читання; також вчитель може використовувати елементи творчості Лесі Українки і на інших уроках, роблячи їх змістовнішими та цікавішими. На жаль, зміст навчальних програм, а відповідно і підручників, налічує малу кількість творів із великого творчого доробку поетеси. Тому одним із завдання вчителя сучасної початкової школи є якомога глибше розширити знання учнів про життя та творчість геніальної дочки українського народу – Лесі Українки.

Список використаних джерел

1. Агеева В. Поетеса зламу тисячоліть. Творчість Лесі Українки в постмодерній інтерпретації / В.Агеева – К.: Либідь, 2001. – 264 с.
2. Алтухов В.А. Педагогічний доробок Лесі Українки й ідея рідномовного начала у вітчизняній освіті // Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки) : Зб. наук. праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції, 25-26 лютого 2021 року, Львів. - Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. - С. 413–419.
3. Артемова Л.В. Педагогічні ідеї Михайла Драгоманова, Івана Франка, Лесі Українки. Історія педагогіки України : підручник./ Л.В.Артемова. - К. : Либідь, 2006.С. 276-278.
4. Багаліка Ю. Леся Українка: погляд із XX століття/ Ю.Багаліка // Українки в історії. - К., 2004. - С.182-186.
5. Барнич О.В Креативний потенціал художньої спадщини Лесі Українки як засіб розвитку творчих здібностей молодших школярів/ О.В.Барнич // Science Education a New Dimension. Budapest. 2014. Pedagogy and Psychology, II(14), Issue: 27, - 2014. - Р. 16-20.
6. Березюк О.С. Педагогічні погляди Лесі Українки./ О.С.Березюк // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. - 2001. - № 7. - С.22-24.
7. Бичко А.К. Леся Українка: світоглядно-філософський погляд/ А.К.Бичко. – Київ : Укр. Центр духовної культури, 2000. – 186 с.
8. Бондаренко Г.В. Освіта і виховання в родині Косачів/ Г.В.Бондаренко // Пед. пошук. - 2004. - № 3. - С. 77.
9. Дитяча література / Упоряд. Н.І. Богданець-Білоskalенко. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2011. – 480 с.
10. Богород, А. Фольклор у творчості й житті Лесі Українки/ А.Богород // Дивослово. - 2000. - №2. - С.24-28.

11. Боднарченко, Н. Природа і людина у драмі-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня»/ Н.Боднарченко // Українська л-ра. - 212. - № 11. - С.30-31.
12. Бублейник Л.В. Слово в українській поезії: Навчальний посібник із спецкурсу / Л.В.Бублейник. - Луцьк: ВІЕМ, 2012. - 312 с.
13. Валентій Л.В. Освітня діяльність Лесі Українки / Л.В.Валентій // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Педагогічні науки. - 2013. - Вип. 108.1.
14. Вірченко,Т. Морально-етичні основи характеротворення у драматургії Лесі Українки: Монографія / Т.Вірченко.— К.:Акцент,2007.—164 с.
15. Герасимчук А.Ю. Етнопедагогічні традиції виховання дітей у родинях еліти Волині (друга половина XIX - початок XX століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / А. Ю. Герасимчук; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. - Луцьк, 2015. - 20 с.
16. Герега І.Б. Свіча, запалена від Бога. Присвячено життю й творчості Лесі Українки : виховний захід/ І.Б.Герега // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2018. – № 34/36. – С. 69–72.
17. Гомотюк, Оксана. Українознавчі погляди Лесі Українки/ О.Гомотюк // Українознавство. – 2004. – С. 273-276.
18. Горбатюк, М. Іван Франко і Леся Українка у літературі, громадських справах і у буденному житті/ М.Горбатюк // Українська біографістика : зб. наук. пр. Ін-ту біогр. дослідж. – Київ, 2010. – Вип. 6. – С. 193–216.
19. Гоулман, Д. Емоційний інтелект. Пер. з англ. С.-Л. Гумецької / Д.Гоулман. - Харків : Віват, 2019. - 512 с.
20. Гоян, Я. Просвітництво: про Лесю Українку/ Я.Гоян // Воскреснемо! - К.: Веселка, 2000. - С.115-117.
21. Грушевський М.С. Пам'яті Лесі Українки. Вступне слово, сказане на засіданні Українського наукового товариства, присвяченім пам'яті Лесі Українки // С.С.Грушевський. -Твори: у 50 т. / редкол.: П. Сохань (голов. ред.), І. Гирич та ін. – Львів: Видавництво «Світ», 2008. - Т.11. - С. 328.

22. Гужва О.П. Леся Українка та духовні колізії доби *Fin de siecle*/ О.П.Гужва // Гуманітар. часопис. – 2011. – № 2. – С. 104-109.

23. Державний стандарт початкової освіти. Затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 // Учитель початкової школи, 2018, № 4. -16 с.

24. Держко, Ігор. Леся Українка як філософ-будитель/ І.Держко // Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки) : збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції, 25-26 лютого 2021 року, Львів. - Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. - С. 310–313.

25. Дзюба І.М. Леся Українка: творчині українського модернізму/ І.М.Дзюба // Золота нитка: нариси про (не)знаних / упоряд. О.Сінченко. – Київ, 2020. – С. 61–121.

26. Дзюба, Іван. У світі думки Лесі Українки/ І.Дзюба.- Луцьк: РВВ Вежа Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2006.– 44 с.

27. Дзюбич, Світлана. Леся Українка в українській бібліографії ХХ ст. крізь призму сучасного лесезнавства/ С.Дзюбич // Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Київ, 2019. – Вип. 51. – С. 233–242.

28. Дмитрієв С.М. Леся Українка і національна освіта на рідномовній основі / С. М. Дмитрієв, Я. М. Чопик // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки. - 2012. - Вип. 29(1). - С. 110-112.

29. Дудник, О. Виховні можливості казки в історичному розвитку/ О.Дудник // Гірська школа українських Карпат. - 2014. - № 11. - С.79-83.

30. Закон України «Про освіту» - 2017. - URL. Режим доступу:<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/>

31. Зборовська, Ніла. Моя Леся Українка: есей/ Н.Зборовська. – Тернопіль: Джура, 2002. – 228 с.

32. Забужко, Оксана. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій/ О.Забужко. – Вид. 3-тє. – Київ : Комора, 2018. – 656 с.
33. Іваненко І.І. Проблема «природа-людина» у літературно-художній інтерпретації Лесі Українки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Харків, 2006. – 19 с.
34. Іщук-Пазуняк Н. Леся Українка: ідея свободи України у спектрі світової цивілізації : розвідки і доп/ Н.Іщук-Пазуняк. – Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. – 432 с.
35. Камінчук, О. Художній світогляд та особливості поетики Лесі Українки / О.Камінчук // Дивослово. – 2003. – № 1. – С. 54-59.
36. Кармазіна М.С. Леся Українка. Життя як виклик/ М.С.Кармазіна. – Вид. 2-ге, допов. – Київ : Парлам. вид-во, 2020. – 420 с.
37. Ковалець, Лідія. Твори Лесі Українки для дітей у контексті її долі та української літератури/ Л.Ковалець // Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. Т. 2. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2005. – 598 с
38. Ковтуненко, Л. Уроки за творчістю Лесі Ураїнки/ Л.Ковтуненко // Дивослово. - 2018. - №2. - С.29-36.
39. Кодак М.П. Долаючи драматизм життя : наук. розмисли над творчістю Лесі Українки/ М.П.Кодак. – Луцьк : Твердиня, 2016. – 85 с.
40. Кодлюк Я.П. 120 розповідей про письменників : довідник для вчителя початкових класів / Я.П. Кодлюк, Г.С. Одинцова. – Київ : Наш час, 2006. – 203 с.
41. Косач-Кривинюк, Ольга. Леся Українка. Хронологія життя і творчості/ О.Косач-Кривенюк.- Луцьк: Репринтне видання, 2006.- 928 с.
42. Костенко, Ліна Поет, що ішов сходами гігантів/ Л.Костенко // Леся Українка. Драматичні твори. К. : Дніпро, 1989. С. 5-58.
43. Костенко А.І. Леся Українка. Художньо-документальна біографія / А.І.Костенко. – К.: Дніпро, 2005. – 383 с.

44. Коткова Л.І. Владна щирість таланту Лесі Українки: урок-лекція з елементами бесіди/ Л.І.Коткова // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2012. - №6. - С.9 – 13.
45. Кочерга С.О. Культурософія Лесі Українки : семіотичний аналіз текстів/ С.О.Кочерга. – Луцьк : Твердиня, 2010. – 655 с.
46. Кочерга, С. «Ландшафт культури» у творчості Лесі Українки / С.Кочерга// Слово і час. - 2-12. - № 2. - С.3-8.
47. Кравцова, Н. Українська мова. Буквар: підруч. для 1 кл. закладів загальної середньої освіти. У 2 ч. Ч.2. / Н.Кравцова, О.Придаток. - Тернопіль: Підручники і посібники, 2018. - 96 с.
48. Крушинський, А. На засадах національної ідеї: просвітницька діяльність і педагогічні погляди (до 135-річчя від дня народження Лесі Українки) / А.Крушинський // Вісник книжкової палати. – 2006. – № 2. – С. 46-49.
49. Кубанов, Р. Педагогічні ідеї Лесі Українки. Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки): Зб. наук. пр. за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 25 – 26 лютого 2021 року / науковий редактор Тетяна Єщенко. Львів: Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. С 562–567.
50. Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка). Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія / Ред. Т.Скрипка. – К.: Темпора, 2015. –536.
51. Левченко, Г. Леся Українка - enfant terrible українського народництва / Г.Левченко // Дивослово. - 2020. - №2. - С.43-48.
52. Леся Українка // 22 видатних українських педагоги : персоналії в історії національної педагогіки : підруч. для студ. вузів / під заг. ред. А. М. Бойко. – К. : Професіонал, 2004. – С. 394–404.
53. Леся Українка -дітям. - Львів : Апріорі, 2020. - 64 с
54. Леся Українка і національна ідея: Зб. наук. праць / За ред. Я.Поліщука та А.Криловця. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 2017. – 127 с.

55. Леся Українка і сучасність: Зб. наук. пр. – Т. 3. / Упоряд. Н. Стащенко.– Луцьк: Волин. обл. друк., 2006.– 576 с.
56. Леся Українка. Листи, 1876–1897 / упоряд. В. Прокіп (Савчук). – Київ : Комора, 2016. – 512 с.
57. Леся Українка. Листи, 1903–1913 / упоряд. і авт. прим. В. Прокіп. – Київ : Комора, 2018. – 736 с.
58. Леся Українка. Сюжети з життя в ілюстраціях і документах : фотокнига / упоряд. Н. Чіп. – Київ : Спалах, 2001. – 168 с.
59. Любар О.О. Педагогічні ідеї у творчості українських просвітителів кінця ХІХ - початку ХХ ст. / О.О.Любар, М.Г., Стельмахович, Т.Д. Федоренко // Історія української школи і педагогіки: Навч. посіб. / За заг. ред. О.О.Любара. - К.: Т-во Знання, КОО, 2003. - С.287-293
60. Мафтин, Наталія. Ідеал краси у творчості Лесі Українки / Н.Мафтин // Дивослово. 2019. - №2. - С.39-45.
61. Мацико, Л. Мовотворчість Лесі Українки / Л.Мацико, О.Сидоренко // Дивослово. – 2002. – № 3. – С. 14-16.
62. Мацько, Любов. Лінгвостилістичний погляд на мовний світ Лесі Українки /Л. Мацько, О. Сидоренко // Лінгвостилістичні студії. 2014. Вип. 1, С.135-145.
63. Мельничайко, В. Яскравий вияв громадянської мужності/ В.Мельничайко // Наукові записки. Серія: Філологія (мовознавство) : зб. наук. пр. / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського ; голов. ред. І. Я. Завальнюк. – Вінниця, 2017. – Вип. 25. – С. 86–93.
64. Мірошніченко Л.П. Леся Українка. Життя і тексти/ Л.П.Мірошніченко. – К.: Смолоскип, 2011. – 264 с.
65. Мірошніченко Л.П. Над рукописами Лесі Українки : нариси з психології творчості та текстології/ Л.П.Мірошніченко. – Київ : НАНУ, 2001. – 263 с.
66. Міхно, О. Освітня діяльність і педагогічні погляди Лесі Українки / О.Махно // Українська мова і література в школі. - 2011. №1. - С. 54-57.

67. Мовчан В.С. Моральна цінність людської особистості в творчості Лесі Українки / В.С.Мовчан // Проблеми славістики. - №1. - Луцьк, 2004. - С. 47-58.

68. Моклиця, М. Естетика Лесі Українки (контекст європейського модернізму) : монографія / М.Моклиця. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011. – 242 с.

69. Мороз М.О. Літопис життя та творчості Лесі Українки / М.О.Мороз. – К.: Наукова думка, 2014. – 627 с.

70. Мосіяшенко В.А. Представники педагогічної думки другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: Леся Українка (1871–1913) // Історія педагогіки в особах : навч. посіб. / В.А. Мосіяшенко, О.І. Курок, Л.В. Задорожна. - Суми, 2005. – С. 163–166.

71. Музика, Л. Життєвий і творчий шлях Лесі Українки: роль родини, культурного оточення і самоосвіти у формуванні світобачення письменниці / Л.Музика // Дивослово. – 2012. – № 2. – С. 27–32.

72. Нагорняк, О. Педагогічний талант Лесі Українки. Історія створення першого українськомовного підручника зі стародавнього сходознавства / О.Нагорняк // Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки) : збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції, 25-26 лютого 2021 року, Львів. - Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. - С. 557–562.

73. Новосельська, Надія. Виховання любові до краси рідного краю в поезії Лесі Українки (на матеріалах читанок для початкової школи) / Н.Новосельська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка. - 2018. - № 1. - С. 33–39.

74. Овдійчук, Л. Леся Українка як науковець/ Л.Овдійчук // Українська література в загальноосвітній школі. - 2011. - № 9. - С. 36-38.

75. Огнєва, О. «Історичні записки» Лесі Українки («Стародавня історія східних народів та її джерела») / О.Огнєва // *Леся Українка: доба і творчість : у 3 т. : зб. наук. пр. і матеріалів / Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Н.-д. ін-т Лесі Українки; упоряд. Н.Г. Сташенко. - Луцьк, 2009. - Т. 1. - С. 36-50.*

76. Олена Пчілка, Леся Українка і родина Косачів в історії української та світової культури : наук. зб. : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 170-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 70-річчю з часу створення Колодяжнен. літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк – с. Колодяжне, 25–26 черв. 2019 р. / упоряд.: Є. Ковальчук та ін.. – Луцьк, 2019. – 128 с.

77. Опанасенко, Н. Виховний ідеал Лесі Українки в сучасній школі / Н.Опанасенко // *Рідна школа. – 2004. – №6. – С.30-32.*

78. Опанасенко, Н. Ідеал учителя у спадщині українських діячів «Просвіт» (кінець XIX – початок XX ст.) / Н.Опанасенко // *Проблеми підготовки сучасного вчителя. - 2010. - № 2. - С. 197-202.*

79. Павлюк, О. Казкотворчість Лесі Українки для найменших: дидактизм і актуальність / О.Павлюк // *Художня творчість у контексті проблем її вивчення: етномотиви, етноконцепції та етносимволіка : матеріали III Міжнар. конф., присвяч. проблемам етнокультури та її інтерпретації в освіт. просторі : зб. наук. пр. – Бар, 2017. – С. 159–167.*

80. Памірська, Л. Леся Українка і традиції педагогічної школи Олени Пчілки / Л.Памірська // *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях і колегіумах. – 2007. – № 4. – С. 135–139.*

81. Панасенко Т.М. Леся Українка/ Т.М.Панасенко. – Київ: Довженко Букс, 2020. – 123 с.

82. Педагогічні ідеї та культурно-просвітницька діяльність Лесі Українки. Матеріали студентського міжвузівського Е-вебінару, присвяченого 150-літтю від дня народження Лесі Українки, 25 лютого 2021 року/ укл. Романюк С.З., Мафтин Л.В., Спорняк А.В. - Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2021. - 158 с.

83. Попович, Н. Особливості вивчення творів Лесі Українки в початкових класах / Н.Попович// Науковий вісник Мукачівського державного університету. - 2017. - № 1 (5). - С. 135- 138.

84. Потапук Л.М. Ідеї національного виховання у педагогічній спадщині Лесі Українки / Л. М. Потапук, М. В. Троханенко // Педагогічний пошук. - 2016. - № 4. - С. 37–39.

85. Про урочисте відзначення 25 лютого 2021 року 150-річчя із дня народження Лесі Українки. Постанова № 56-75 Верховної Ради України // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 2018. – № 11. – Ст. 64.

86. Реєнт, О. Леся Українка: роздуми історика про творчість / О.Реєнт// Укр. мова й літ. в сучас. шк. – 2012. – № 2. – С. 27–28.

87. Резніченко, Н. Жанрово-тематичне розмаїття творів для дітей Лесі Українки / Н.Резніченко // Волинь філологічна: текст і контекст. 2015. №19. - С. 175-180.

88. Савченко О.Я. Літературне читання. Українська мова: підруч. для 4 класу загальноосвіт. нач. закл. / О.Я.Савченко. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2016. – 192 с.

89. Савченко О.Я. Українська мова та читання: Підручник для 2 класу ЗЗСО (у 2-х частинах): Частина 2 / О.Я.Савченко. - Київ : УОВЦ «Оріон», 2019. - 144 с.

90. Савченко О.Я. Українська мова та читання: Підручник для 3 класу ЗЗСО (у 2-х частинах): Частина 2 / О.Я.Савченко . - Київ : УОВЦ «Оріон», 2020. - 160 с.

91. Савчук В.А. Доля листів Лесі Українки: монографія / В.А.Савчук. – Луцьк : Твердиня, 2011. – 168 с.

92. Сірук, В. Проза Лесі Українки : мистецькі контексти, інтерпретації / В.Сірук // Дивослово. – 2020. – № 10. – С. 52-59.

93. Скиба, С. Національний образ світу і художні часово-просторові поезії Лесі Українки / С.Скиба // Визвол. шлях. – 2000. – № 8. – С. 48-51.

94. Скрипка Т.О. Волинські образки: ковельська еліта другої половини XIX століття / Т.Ю.Скрипка. – Нью-Йорк ; Луцьк : Вид. Захарчук В. М., 2012. – 152 с.
95. Скупейко, Л. Леся Українка і Т. Шевченко: колізії сприйняття / Л.Скупейко // Слово і час. – 2016. – № 12. – С. 18–22.
96. Скупейко, Л. Творчість Лесі Українки: канони і стереотипи сприйняття (з нагоди 140-річчя письменниці) / Л.Скупейко. - Слово і час. - 2011. - № 6. - С. 106–110.
97. Соціокомунікативний простір України: історія та сьогодення: зб. матеріалів IV Міжнародної очно-дистанційної наук.-практ. конф. до 150-річчя від Дня народження Лесі Українки. Київ, 25-26 лютого, 2021 р. Київ: Міленіум, 2021. 155 с.
98. Старицька-Черняхівська Л.М. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари / Вступ, стаття, упорядкув. та приміт. Ю.М. Хорунжого. - К.: Наук, думка, 2000. - 848 с.
99. Сташенко, Н. Леся Українка і сучасність : зб. наук. пр. / Н.Сташенко, А.Силук. - Луцьк : Волин, нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. - Т. 6. - С. 640-644.
100. Степанюк, О. Величні сподвижники України / О.Степанюк. - Житомир: Вид-во О.О.Євнюк, 2020. - 424 с.
101. Стрільчук, В. Просвітницька діяльність родини Косачів / В.Стрільчук, Т.Стрільчук // Науковий вісник Східноєвропейського нац. ун-ту імені Лесі Українки. Історичні науки. - 2016. - № 3. - С. 106-111
102. Струманський В.П. Педагогічні погляди Лесі Українки/ В.П.Струманський // Крайова освіта. – 2011. – № 11-12. – С.48-51.
103. Сухомлинська О.В. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі / О.В.Сухомлинська // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К.: А.П.Н., 2003. – 45 с.
104. Топольницька О.С. Педагогічні ідеї Лесі Українки в контексті реформування сучасної освіти / О.С.Топольницька // Матеріали студентської

наукової конференції Чернівецького національного університету (20-21квітень, 2021 р.). Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи.- Чернівці: Чернівець. нац.. ун-т ім. Ю.Федьковича, 2021. С.235-237.

105. Українка, Л. Вірші. Драматичні твори / Л.Українка. - Харків: Фоліо, 2006.- 351 с.

106. Українка Леся. Волинські образки / Л.Українка // Історія української школи і педагогіки : хрестоматія / за ред. В. Г. Кременя. К. : Знання, 2003. С. 334-339.

107. Українка Леся. Голос однієї російської ув'язненої / Л.Українка // Зібрання творів : у 12-ти т. - К. : Наук, думка, 1977. -Т. 8.-С. 214.

108. Українка Л.Незабутні шедеври: поезія, драматургія / Л.Українка. - Донецьк: ТОВ ВК БАО,2011. - 304 с.

109. Українка Леся. Стародавня історія східних народів [препринт. вид.] / Л.Українка. – Луцьк : ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2008. – 256 с.

110. Українка Леся.Усі твори в одному томі / Леся Українка. - К.: ВТФ Перун, 2008. - 632 с.

111. Українська дитяча література: Хрестоматія /Упоряд. Л. П. Козачок. – К.: Вища школа, 2002. – 519 с.

112. Фаріон, Ірина. Леся Українка і мовне питання / І.Фаріон // Ідеологія національної аристократії (на пошану 150-річчя від дня народження Лесі Українки) : збірник наукових праць за матеріалами всеукраїнської науково-практичної конференції, 25-26 лютого 2021 року, Львів. - Львів : Друкарня Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, 2021. - С. 209- 215

113. Федяєва, В.Л. Практика виховання дітей в сім'ї Лесі Українки / В.Л.Федяєва // Педагогічні науки. – 2004. – Вип. 37. – С. 15-19.

114. Чашук, М. Леся Українка з сестрою Ольгою – «просвітяни» / М.Чашук // Українська мова й література в сучасній школі – 2013. – № 2. – С. 2–5.

115. Черненко В.О. Внесок Лесі Українки у становлення і розвиток національного шкільництва і освіти в Україні кінця XIX – початку XX століття / В.О. Черненко // Сучасна наука в мережі інтернет: матер. Сьомої Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції. – Ч. 4. –Київ, 2011. С. 37-39.

116. Черненко В.О. Педагогічні ідеї про національну школу і виховання у творчій спадщині Лесі Українки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / В. О. Черненко; Кіровогр. держ. пед. ун-т ім. В. Винниченка. – Кіровоград, 2011. – 20 с.

117. Черненко В.О. Педагогічні ідеї Лесі Українки та сучасне національне виховання / В.О.Черненко // Витоки педагогічної майстерності. Сер. : Педагогічні науки. - 2011. - Вип. 8(2). - С. 290-294.

118. Черненко В.О. Педагогічні ідеї про національну школу і виховання у творчій спадщині Лесі Українки / В.О.Черненко // Витоки педагогічної майстерності : зб. наук. пр. Серія: Педагогічні науки - Полта, 2009. - Вип. 6. - С. 136- 140.

119. Шевченко, Н. Педагогічні погляди Лесі Українки як провідної просвітительки другої половини XIX ст. / Н. Шевченко // Гуманізація навчально-виховного процесу. - Вип. XLVI. - Слов'янськ, 2009. - С.277-281.

120. Яковлєва, О. Естетичний феномен малої прози Лесі Українки / О.Яковлєва // Літературознавчі студії : зб. наук. ст.: до 90-річчя Ліни Костенко / Вінницький держ. пед. ун-т ім. М.Коцюбинського. – Вінниця, 2020. – Вип. 14. – С. 133–138.

121. Якубський Б. Леся Українка – белетрист / Б.Якубський // Творчий шлях Лесі Українки: біографічні матеріали: збірник ст. / вст. ст. Л.Скупейка; упоряд. та прим. А. Радько. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 471 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Афоризми Лесі Українки

(Українська афористика Х-XX ст. / під заг. ред. Івана Драча та Володимира Черняка.

- Київ : Вид. центр «Просвіта», 2001)

Благословенне слово, що гартує!

Для гордої і владної душі життя і воля – на горі високій.

Немає честі нападати ззаду.

Хто не жив посеред бурі, той ціни не знає силі.

Будь проклята кров ледача, не за рідний край пролита.

Крила знов на волі виростають у соколів приборканих.

Завжди величніша путь на Голгофу, ніж хід тріумфальний.

Геройство мусить мати нагороду, се і Боги, і люди признають.

Завжди терновий вінець буде кращий, ніж царська корона.

Земля не пекло, люди не прокляті, і радощі не гріх, а Божий дар.

Усе відбивається в пісні, як в морі.

Мене любов ненависті навчила.

З рук смерті люди дістають безсмертя.

Хто не був високо, той зроду не збагне, як страшно впасти.

Чесний покриву не потребує.

Вода боронить від огню живого, згорілу ж хату дарма поливати.

Сором – хилитися і долі коритися.

Краса – змагання до досконалості.

Тоненька смужка брехню від правди ділить у минулім, а в
прийдешньому нема вже й смужки.

Люди й покоління – се тільки кільця в ланцюгу великім всесвітнього
життя, а той ланцюг порватися не може.

Не раз, хто забувається про завтра, той має вічність.

Хто зрікся всього, а себе не зрікся, не любить той.

І доки рідний край Єгиптом буде? Коли новий загине Вавилон?

«Божая іскра» – то тяжке прокляття, дикий і лютий пожар.
 Трудно вірить, щоб погану одіж могла носити якась ідея гарна.
 Хто на розпутті прожив все життя, не піде ні в рай, ані в пекло.
 Врятуєш душу, коли загубиш тіло.
 Кров без любові викупить не може.
 Хто по неволі согрішив, той чистий.
 Пекло страшніше горить в нашім краю.
 Боги в тім винні, що дали тобі пізнати правду, сили ж не дали, щоб керувати правдою.
 Над всіх старшин найстарша правда.
 Ту брехню, що справдиться, всі правдою зовуть.
 Тільки зрада шлюб християнський розлучити може. А справжній – тільки смерть.
 Не єдиним хлібом живе людина, але кожним словом, що з Божих уст виходить.
 Терпіть кайдани – то всесвітський сором, забудь їх, не розбивши, – гірший стид.
 Не поет, хто забуває про страшні народні рани, щоб собі на вільні руки золоті надіть кайдани!
 То не любов, що присяги боїться.
 Меча важкого рукоять не важча від старої ліри.
 Малоросійство – це не політика і навіть не тактика, лише завжди апріорна і тотальна капітуляція.
 Для згаслих душ і безкорінних рас однаково ворожі – степ і море. Язви гоїть вогонь.
 Смерть – це велика всесвітня, космічна самота.
 На ділі каймося, не на словах.
 Що сльози там, де навіть крові мало!
 Одвага наша – меч, политий кров'ю.
 Сором мовчки гинути й страждати, як маєм у руках хоч заржавілий меч.

Смуток – не робота.

Сум не має дна.

Зброя жде борця.

Коли хто вмів одважно йти на страту, той мусить все одважно зустрічати.

Всі – жінки, коли вони кохають.

Хто любить, той уподобитись може до любого і тілом, і душею.

Як може бути, щоб тіла ходили вкупі, але душі двома шляхами й врозтіч?

Хто визволяє сам, той буде вільний,

Хто визволить кого, в неволю візьме.

Той тільки вільний від громадських пут, кого громада кине геть від себе.

Не поет, у кого думки не літають вільно в світі, а заплутались навіки в золотії тонкі сіті.

При світлі волі всі краї хороші, всі води гідні відбивати небо, усі гаї подібні до Едему!

Права без обов'язків – то сваволя.

Ніхто не має більшої любові, як той, що душу поклада за друзів.

Поетична мова – це найприродніша мова.

Гумор найкраще враження робить при серйозному тоні.

Хай же промінь твоїх думок поміж нами сяє, – «Огню іскра великого» повік не згасає. С

олодка хвала від ворога на полі бою, та не в полоні!

Не в ідеї сила, а в самій крові!

Додаток Б

План-конспект уроку української мови**(з елементами використання творів Лесі Українки)****Тема. Вправлення в доборі слів для перевірки ненаголошених [е], [и] в коренях**

Мета. Навчити добирати слова для перевірки ненаголошених [е], [и] в коренях слів, перевіряти наголосом написання слів з ненаголошеними [е], [и], знаходити перевірне слово шляхом зміни форми слова або підбором спільнокореневого слова. Розвивати навички грамотного і каліграфічного письма, вміння працювати в парах. Сприяти патріотичному, екологічному, естетичному вихованню молодших школярів.

Обладнання. Таблиці про ненаголошені [е], [и], твори Лесі Українки, роздатковий матеріал, ілюстрації про природу, музичний супровід до фізкультхвилинки.

Тип уроку. Урок закріплення знань, умінь, навичок.

План уроку

1. Організація класу до уроку
 - 1.1. Створення сприятливого психологічного комфорту
 - 1.2. Перевірка готовності учнів до уроку
2. Актуалізація опорних знань
 - 2.1. Перевірка домашнього завдання
 - 2.2. Бесіда з учнями
 - 2.3. Робота в групах
3. Закріплення вивченого матеріалу
 - 3.1. Зорово-слуховий диктант
 - 3.2. Каліграфічна хвилинка
 - 3.3. Робота з підручником
 - 3.4. Робота над вдосконаленням навичок добору перевірних слів
 - 3.5. Розповідь про Лесю Українку та її твори про природу
 - 3.6. Фізкультхвилинка з музичним супроводом

- 3.7. Словниковий диктант
- 3.8. Творча робота учнів
- 3.9. Робота в парах
- 3.10. Колективне складання пам'ятки «Перевір себе»
- 4. Підсумок уроку
 - 4.1. Підсумкова бесіда
 - 4.2. Завдання домашнього завдання
 - 4.3. Оцінювання учнів

Хід уроку

1. Організація класу до уроку

1.1. Створення сприятливого психологічного комфорту

Спів пташині потіха одна, -
 Хоч голодна, співа веселенько,
 Розважає пташине серденько,
 Жде, що знову прилине зима.

(Леся Українка).

Цей урок рідної мови з вами проведу я, Тетяна Дмитрівна. Сьогодні ми продовжимо вдосконалювати свої знання і вміння з рідної мови. Тому девізом нашого уроку будуть такі слова: «Гарно, дружно працювати, щоб рідну мову добре знати».

1.2. Перевірка готовності учнів до уроку

Погляньте, будь ласка, на свої парти і переконайтеся, що на них немає ніяких зайвих речей, які могли б вам заважати. А для того, щоб урок був цікавим, домовляймося не шуміти, чітко в лад відповідати, на уроці не дрімати, а знання мерщій хапати. Отож, розпочнемо з перевірки домашнього завдання.

2. Актуалізація опорних знань

2.1. Перевірка домашнього завдання

Сторінка 85, Вправа 200.

(Перевірка відбувається ланцюжком за зразком: стиглі жита – стигле жито).

2.2. Бесіда з учнями

- Чергування яких голосних звуків може відбуватися у словах?
- В якій частині слова ми будемо перевіряти ненаголошене [е], [и]?
- Що таке корінь?
- Назвіть приклади таких слів.
- Які слова називаються спорідненими?
- Як дізнатися, яку букву **е** чи **и** писати в ненаголошеному складі?

Яку писати літеру: Е чи И?

Все важливе в нашій мові.

Ось приміром, річ така:

«Е» чи «И» писати в слові –

Часто сумнів виникає:

сЕло чи сИло?

Якщо ясно, та не дуже –

Щоб уникнуть зайвих мук,

Ти під наголос, мій друже,

Зразу став сумнівний звук:

Село – села.

Звук виразно зазвучить,

Як пишуть тебе навчить.

(Д.Білоус)

2.3. Робота в групах

Попрацюємо у групах. Перший ряд – це перша група, другий ряд – друга, третій ряд – третя група. На картках, перед собою ви бачите колонку зі словами. Вам необхідно до поданих слів дібрати перевірні слова і записати їх парами. Обов'язково поставте наголос і виділіть корінь.

мечі – меч

степовий – степ

вечоріє – вечір

стеги -	крилатий -	щебече –
гриби -	медовий -	гребе –
листя -	зелений -	свистить –
сичі -	широкий -	сивіє –

(перевірка проводиться фронтально з поясненням)

Висновок. Слова з ненаголошеними голосними [е], [и] треба перевіряти наголосом.

3. Закріплення вивченого матеріалу

Отже, сьогодні на уроці ми продовжимо вправлятися у доборі слів для перевірки ненаголошених голосних [е], [и].

3.1. Зорово-слуховий диктант

А зараз уважно послухайте невеликий віршик Лесі Українки. Зверніть увагу на ті слова, в яких є не чітке вимовляння [е], [и].

Слово, моя ти єдина зброе,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може в руках невідомих братів,
Станеш ти кращим мечем на катів.

(Леся Українка).

- Чи почули ви слова, де звуки [е], [и] вимовлялися не чітко?
- Назвіть ці слова.
- Скажіть, чому на вашу думку, авторка каже, що слова - це єдина зброя?

3.2. Каліграфічна хвилинка

Відкрийте будь ласка свої зошити. Запишіть число, класна робота. А нижче у стовпчик запишіть слова, які ми назвали (станеш, кращим, мечем). Поряд запишіть перевірні слова, поставте наголос у цих словах. Підкресліть ненаголошений склад.

3.3. Робота з підручником

Вправа 201 *(колективно обговорюється і самостійно записується учнями)*

3.4. Робота над вдосконаленням навичок добору перевірних слів

А зараз відкладіть ручки на край парти. Ми попрацюємо усно. Я буду зачитувати слово, а ви повинні підібрати споріднене, за допомогою якого перевірите правильність написання [є], [и]. Отож, будьте уважні.

зелений – зелень

вишневий – вишня

звеселило – веселий

вишеньки – вишневий

низенько – низько

зима – зими

3.6. Фізкультхвилинка з музичним супроводом

3.7. Словниковий диктант

Ви трішки відпочили, тому з новими силами приступаємо до роботи. Зараз у нас словниковий диктант. Тому будьте уважними.

Зерно, широкий, шелестіти, пекти, дерево, пеньок, шептати, легенький, вечірній, сивина, зимовий.

(перевірка проводиться ланцюжком з добиранням спільнокореневих слів)

3.8. Творча робота учнів

А зараз я пропоную вам виконати творче завдання. На дошці ви бачите записані слова із вірша Лесі Українки «Ой вишеньки черешеньки». Давайте його пригадаємо .

Ой, вишеньки-черешеньки,

Червоні і спілі,

Чого ж бо ви,

Так високо вирости на гіллі...*(Л. Українка).*

Вам потрібно за допомогою суфіксів утворити нові слова. Виділити у цих словах суфікси. Вставити пропущені букви і записати у зошит.

... – в..сокий

... – в..сняний

... – н..зенько

... – гл..бокий

(самостійна робота учнів, по завершенні роботи – коментування окремими учнями)

3.9. Робота в парах.

Вправа 202. *(самостійне письмове виконання вправи, взаємоперевірка)*

3.10. Колективне складання пам'ятки «Перевір себе».

Сьогодні ми з вами виконали багато різних вправ, навчилися добирати перевірні слова, спільнокореневі слова. Тому я пропоную скласти пам'ятку «Перевір себе» для правильного запису та вимовляння слів у мовлені.

1. Вимов слово і визнач наголошений склад.
2. Визнач ненаголошений голосний звук.
3. Зміни слово або добери спільнокореневе так, щоб ненаголошений голосний став наголошеним.

4. Якщо під наголосом чуємо [е] – пишемо букву е, якщо [и] – пишемо и.

4. Підсумок уроку

4.1. Підсумкова бесіда

- Чергування яких голосних звуків може відбуватися у коренях слів?
- Як перевіряється написання [е] чи [и] у словах?
- Наведіть приклади.

4.2. Задання домашнього завдання

Отже, на домашнє завдання вправа 204 на сторінці 87. Вам необхідно вписати у слова пропущені букви і підкреслити їх.

4.3. Оцінювання учнів

(Мотивація оцінок)

Ви прийдете сьогодні додому, де вас чекають ваші рідні: мама, тато чи бабуся. Ви розкажете їм, що урок проводила студентка, що цікавого було на уроці, що вам найбільше сподобалось. Про що ти розкажеш, а ти Не забудьте розповісти, яким способом можна перевірити правильність написання і вимовляння слів. Мені було дуже приємно з вами працювати. Дякую вам за співпрацю. До зустрічі, до побачення!

Додаток В

План-конспект виховного заходу
(бесіда з учнями 3 класу до дня народження Лесі Українки)

Тема. Леся Українка – геніальна донька українського народу.

Мета. Формувати читацьку самостійність учнів молодшого шкільного віку, розвивати навички виразного читання, сприяти патріотичному вихованню.

Обладнання. Портрет Лесі Українки, альбом творчості поетеси, виставка дитячих малюнків до творчості письменниці, український віночок, вишитий рушник.

Форма проведення. Бесіда.

Клас. 3 клас.

План заняття

1. Організація класу до заняття
 - 1.1. Привітання з учнями
 - 1.2. Створення сприятливого психологічного мікроклімату
2. Розкриття теми заняття
 - 2.1. Створення проблемної ситуації
 - 2.2. Оголошення теми заняття
 - 2.3. Ознайомлення з біографією Лесі Українки
 - 2.4. Бесіда з учнями
 - 2.6. Інсценізація фрагменту казки «Біда навчить»
 - 2.7. Проведення конкурсу на кращий малюнок до творчості Лесі Українки
 - 2.8. Проведення вікторини
3. Підсумок заняття
 - 3.1. Підсумкова бесіда
 - 3.2. Творче домашнє завдання
 - 3.3. Заключне слово вчителя
 - 3.4. Прощання з класом

Пребіг заняття

1. Організація класу до заняття

1.1. Привітання з учнями

Доброго дня! Діти, до нас сьогодні завітали гості. А коли в домі гості – це свято. Тож давайте і наше заняття ми проведемо святково і подаруємо один одному таке вітання:

Ми вам раді, люди добрі,
І вітаєм щиро вас,
І запрошуєм ласкаво
На заняття в третій клас.

1.2. Створення сприятливого психологічного комфорту

Спочатку дозволимо сісти дівчаткам, тоді хлопчикам. Спочатку краса, тоді сила.

Девіз: Красиво читаємо. Чітко розповідаємо. Мову свою розвиваємо.

2. Розкриття теми заняття

2.1. Створення проблемної ситуації

Перш ніж оголосити тему заняття, я хочу зачитати вам вірш відомого українського поета М.Рильського, а ви його уважно послухайте. А тоді скажете, кому присвячений цей вірш. Отож сідайте рівненько і слухайте гарненько та тихенько:

Хвора дівчина
Бідна Леся, де ще хворі такі були,
Щоб літали у піднебесся,
Що його не осягнуть
і орли, і Ти себе українкою звала
І чи краще знайти ім'я
Тій, що радістю в муках сіяла,
Як вітчизна велика твоя.

- Ну що ж, думаю ви здогадалися, кому присвячено цей вірш.
- Отже, про яку поетесу ми говоритимем?

2.2. Оголошення теми заняття

Сьогодні наше заняття ми присвячуємо українській поетесі Лесі Українці. Тема заняття: «Леся Українка – геніальна донька українського народу».

В нашій літературі є імена, що не потребують пишних шат красномовності, ані високих означень та епітетів. Бо вони входять у свідомість кожного із самого малечку, як подих рідних просторів. До них належить ім'я безсмертної поетеси, нареченої іменем своєї землі – Лесі Українки.

Хто я дівчинка білява?

- Запитає хто із вас...

Про її велику славу

Чули певно ви не раз!

Звалась Леся Українка

Добре це запам'ятай.

Що палкі вірші писала,

Що любила рідний край.

2.3. Ознайомлення з біографією Лесі Українки

Народилася Леся Українка (Лариса Петрівна Косач) 25 лютого 1871 року на Волині у м. Звягелі. Надзвичайно обдарована від природи, Леся вся була складена із суцільних захоплень. Всі вони були чисті, світлі й благородні, одне слово високі. В 5 років вже гарно грала на фортепіано і писала маленькі музичні п'єски. Був неабиякий хист до малювання. Читати Леся навчилася в 4 роки. В 6 років почала вишивати. У дев'ять років написала свій перший вірш «Надія». Їй було всього 13 років, коли були надруковані її перші дитячі твори «Конвалія» і «Сафо». Відтоді пішли по всьому світу прекрасні поезії, підписані гордим, ніжним і красивим ім'ям – **ЛЕСЯ УКРАЇНКА**. Чому Українка? Бо в сім'ї панували українські звичаї. А ще псевдонім був своєрідним викликом існуючим порядкам, утвердженням права на функціонування рідної мови в ріднім краї.

Леся була здоровою і красивою дівчинкою, їй пророчили блискучу музичну кар'єру. Але всі надії перекреслила тяжка хвороба. В 10 років Леся застудилась і захворіла на туберкульоз кісток. Операція руки... і вимушена покинути заняття музикою. Болючим було прощання з інструментом, якому повіряла свої радощі і смуток.

Хвороба підточувала здоров'я. і хоч Леся не закінчила жодного навчального закладу, вона належала до найосвіченіших людей свого часу: проявляла великий інтерес до різних галузей знань, головним чином до літератури, мистецтва, історії, географії, володіла іноземними мовами.

Недовгим було життя цієї мужньої жінки. Вона померла в Грузії в творчому злеті, коли їй виповнилося тільки 42 роки. Це було 1 серпня 1913р. в м. Сурамі. Поховано її в Києві на Байковому кладовищі. Проте Леся Українка змогла передбачити своє майбутнє, свою долю, долю своєї творчості:

«Ні я жива, я буду вічно жити

Я в серці маю те, що не вмирає».

Не вмерла її любов, не вмерла її сила духу, не вмерла, а живу у віршах, допомагаючи жити нам сьогодні

2.4. Бесіда з учнями

- А що ви, знаєте з біографії Лесі Українки?
- Які вірші вам найбільше подобаються з її творчості?
- Прорекламуйте їх.

2.5. Читання твору Лесі Українки «На зеленому горбочку»

А я хочу запропонувати вам послухати вірш «На зеленому горбочку». Але спочатку заплющіть очі і пошепки вимовте слово «сонечко». Що ви відчули? От я наприклад, відчула як стало тепло, приємно, радісно, відразу піднявся настрій, таке відчуття, ніби мене торкаються теплі сонячні промінці, як мамині руки. А тепер ваша черга. Розповідайте, що відчули ви?

- Якими словами можна описати сонечко?

На зеленому горбочку,

У вишневому садочку,
 Притулилася хатинка,
 Мов маленькая дитинка
 Стиха вийшла виглядати,
 Чи не вийде її мати.
 І до білої хатинки,
 Немов мати до дитинки,
 Вийшло сонце, засвітило
 І хатинку звеселило.

- З чим порівнюють хатинку?
- Як ви розумієте вислів «хатинку звеселила»?

Давайте позмагаємось. Дівчатка назвіть все, що можна почути, коли читаєте вірш. А ви, хлопчики, назвіть все, що можна побачити, читаючи вірш.

2.6. Інсценізація фрагменту казки «Біда навчить»

- А чи знаєте ви казки Лесі Українки?
- А які саме?
- Розкажіть про головних героїв казки «Біда навчить».

(інсценізація казки)

- Чого вчить нас Леся Українка казкою «Біда навчить»?
- Як не можна себе поводити?
- Яким потрібно бути?

2.7. Проведення конкурсу на кращий малюнок до творчості Лесі Українки

(виставка малюнків, захист кожного малюнка, нагородження переможців та відзначення учасників)

2.8. Проведення вікторини

Як бачимо, переможці конкурсу кращих малюнків вже є, а зараз будуть переможці вікторини «Знавці біографії поетеси». Отож, всі готові?

- Яке справжнє ім'я та прізвище письменниці? (Лариса Косач)

- Де народилася Леся Українка? (на Волині, м. Звягель)
- Скільки дітей виховувалось у сім'ї Косачів? (шестеро)
- У скільки років Лесі навчилася читати? (у 4)
- Як називався її перший вірш? («Надія»)
- На якому музичному інструменті грала Леся? (на фортепіано)
- Який жанр усної народної творчості був улюбленим у Лесі Українки?
(казка)
- Як звали старшого брата Лесі? (Михайло)
- Де померла Леся Українка? (у Грузії, м. Сурамі)
(нагородження переможців)

3. Підсумок заняття

3.1. Підсумкова бесіда

- Про кого йшла мова на сьогоднішньому занятті?
- Хто така Леся Українка?
- Яке справжнє ім'я Лесі Українки?

3.2. Творче домашнє завдання

На домашнє завдання я пропоную вам попрацювати творчо і написати твір-мініатюру на тему «Що нового про Лесю Українку я дізнався на уроці» або підібрати вислови видатних людей про Лесю Українку.

3.3. Заключне слово вчителя

Ця поетеса дуже любила життя, все радісне і прекрасне в ньому, і цю любов заповіла нам. Олесь Гончар писав: «кожним словом, кожним променем думки, кожним болем своїм живе в душі нашого народу людина, що її ім'я Леся Українка».

3.4. Прощання з класом

Ось і завершилось наше заняття. Маю надію, що на сьогоднішньому занятті ви отримали часточку добра, тепла і знань. Я дякую вам за співпрацю, організованість, уважність. Мені було приємно з вами працювати. До побачення!